
MOSKNEE?

Een onderzoek naar de invloed van maatschappelijke weerstand op de vormgeving van interactieve beleidsvorming bij de totstandkoming van de bouw van een moskee

bron: Gelders Striparchief

Student	Ömer Karaca
Studentnummer	S1579452
Begeleider, eerste lezer	Mr.Dr. G.S.A. Dijkstra
Tweede lezer	Drs. C. Nagtegaal MSc
Opleiding	Management van de Publieke Sector (MPS)
Graad	Master of Science (MSc)

Inhoudsopgave

Afkorting	2
Overzicht figuren en tabellen	2
Voorwoord	3
1. Inleiding	4
Relevantie	6
Leeswijzer	7
2. Theoretisch kader	8
Maatschappelijke weerstand	8
Interactieve beleidsvorming	10
Totstandkoming van de bouw van de moskee	15
Bestemmingsplan	15
Omgevingsvergunning	17
Hypothese/ verklarende verwachting	18
3. Onderzoeksopzet	19
Operationalisatie	20
Maatschappelijke weerstand	20
Interactieve beleidsvorming	20
Observatie-eenheid	21
Validiteit en Betrouwbaarheid	22
4. Casusbeschrijving	23
Documentenanalyse	23
Stichting Ar-Rahma & Kleurrijk Saendelft te Zaanstad (kleine weerstand)	23
Al-Hijramoskee te Leiden (matige weerstand)	30
Stichting Islamitisch Centrum te Zoetermeer (ICZ)- Zoetermeer	36
Resultaten uit de interviews in tabel	42
5. Analyse	43
6. Conclusie en discussie	48
Conclusie	48
Reflectie, discussie en aanbevelingen	50
Bibliografie	54
Bijlage	60

Afkortingen

AA	Ambtelijk apparaat
Bibob	Wet bevordering integriteitsbeoordelingen door het openbaar bestuur
CMO	Contactorgaan Moslims en Overheid
College	College van burgemeester en wethouder
ICC	Islamitisch Cultureel Centrum
ICZ	Islamitisch Centrum Zoetermeer
MCC	Multiculturele centrum
MCS	Multiculturele stichting
WABO	Wet Algemene Bepalingen Omgevingsrecht
WOP	Wijk ontwikkelplan

Overzicht figuren en tabellen

Figuur 1: schematische weergave van de vijf treden van de participatieladder

Tabel 1: communicatiemiddelen om openheid te geven voor beleidsvorming

Tabel 2: procedure bestemmingsplan

Tabel 3: procedure omgevingsvergunning

Tabel 4: operationalisatie: maatschappelijke weerstand

Tabel 5: operationalisatie participatieladder

Tabel 6: observatie-eenheid

Tabel 7: afbakening van fasen in onderzoek

Tabel 8: schematische weergave van gevallen per fase- Zaanstad

Tabel 9: schematische weergave van gevallen per fase- Leiden

Tabel 10: schematische weergave van gevallen per fase- Zoetermeer

Tabel 11: resultaten uit de interviews

In de naam van Allah, de Meest Barmhartige, de Meest Genadevolle...

Een afgeronde masterscriptie, een bereikte mijlpaal en meer energie om mijn (academische) carrière voort te zetten. Voor iemand die is begonnen op het LWOO, vervolgens de MAVO, MBO, HBO en nu WO is dit een belangrijk moment om stil te staan bij de zegeningen die ik heb gekregen. Voor mij is het een lange (educatieve) reis geweest. Op de vraag wat ik heb geleerd in het afgelopen jaar, zou ik heel kort kunnen antwoorden: *ik heb mijzelf beter leren kennen*. Ik ben ook van plan om deze ontdekkingsreis voort te zetten door enerzijds mijn academische carrière naar een hoger niveau te tillen (PhD) maar ook door mij bezig te houden met die dingen die voor mij heel erg belangrijk zijn, namelijk: sociaal ondernemerschap voor een eerlijkere wereld.

Vanwege mijn betrokkenheid bij het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) en moskeekoepelorganisatie Milli Gorus Noord-Nederland wilde ik onderzoek verrichten naar moskeeën in Nederland. Immers, dit is een thema dat heel erg dicht bij mij staat. Echter, heb ik wel in beginsel moeite gehad om dit onderwerp bestuurskundig te onderzoeken. Samen met de juiste input van diverse betrokkenen en docenten heb ik dit onderzoek vormgegeven en presenteer ik hier u mijn onderzoek.

Ik wil een aantal personen bedanken voor het helpen vormgeven van dit onderzoek. Allereerst wil ik R. Konuksever bedanken voor zijn kritische blik op dit onderzoek. Zijn bijdrage aan zowel dit onderzoek als andere papers, hebben bijgedragen aan een vrijwel taalkundig foutloze papers. Daarnaast wil ik de betrokken wethouders en het ambtelijk apparaat van gemeenten Zaanstad, Leiden en Zoetermeer bedanken voor hun bijdrage aan dit onderzoek. In het bijzonder, wil ik mijn vrouw Sumeyye Karaca bedanken voor alle begrip, ruimte en geduld die zij heeft getoond gedurende mijn masteropleiding.

Ik wil het voorwoord afsluiten met de woorden van een van mijn grootste inspirators, Prof.dr. Necmettin Erbakan:

“Everything starts with dreams, faith lies on this basis, if you believe you will succeed”

Rest mij verder u veel leesplezier te wensen,

Ömer Karaca

Haarlem, 11 januari 2019

1. Inleiding

Sinds de jaren '80 is er veel kritiek op de manier waarop de besluitvorming in Nederland over de inrichting van de ruimte plaatsvindt. De kritiek is tweeledig, enerzijds de lange duur van de processen die niet meer passen in de dynamiek van snelle ontwikkelingen binnen de globale netwerkeconomie en anderzijds dat de processen onvoldoende representatief zijn voor de behoeftigen van de netwerksamenleving (Edelenbos, Teisman, & Reuding, 2001). Als alternatief voor de traditionele (gesloten) vorm van besluitvorming wordt interactieve beleidsvorming daartegenover gezet. Interactief beleid is 'een proces dat zo wordt ontworpen dat een aanzienlijk en gevarieerde groep van betrokkenen in staat is om via onderlinge interactie en interactie met experts, bestuurders, financiers, en andere belanghebbenden hoogwaardige oplossingen te vinden voor het gebied waarin hun belangen liggen' (Edelenbos, Teisman, & Reuding, 2001).

Deze vorm van beleidsvorming komt vooral op omdat de samenleving veeleisender is geworden waardoor bestuurders en ambtenaren in afnemende mate weten wat de samenleving wil. Dit resulteert in de wens van burgers om meer inspraak te willen hebben tijdens de politieke besluitvorming (Sociaal Cultureel Planbureau, 2009) (Tiemeijer, 2010).

De wens voor meer inspraak bij besluitvorming wordt door burgers kenbaar gemaakt middels maatschappelijke weerstand. Maatschappelijke weerstand kan verschillende vormen aannemen in de hoop dat er verandering komt in de besluitvorming en meer ruimte komt voor burgerinspraak. Zo zijn er verschillende casussen in Nederland waarop burgers weerstand hebben geboden op een (voor)genomen besluit. Zo is er bijvoorbeeld de afgelopen jaren veel weerstand geboden tegen de bouw van moskeeën. Een nieuwbouwproject van een moskee is vaak een aanleiding voor spanningen in de buurt en stuit vaak op maatschappelijke weerstand (Van der Valk, 2016)

Volgens Landman en Wessels (2006) is er in Nederland sinds 1990 een groeiende tendens in bouwaanvragen voor een nieuwe moskee door islamitische organisaties. Deze aanvragen betreffen vooral grotere en zichtbare moskeeën in de steden (Landman & Wessels, 2006). Dit heeft in de afgelopen jaren geleid tot weerstand van individuen of groeperingen in de gemeente door angst voor verlies van hun 'veilige' buurt. Ook spelen anti-islambewegingen een rol in de weerstand onder het mom van de zogenaamde islamisering van Nederland (Landman & Wessels, 2006).

Op de vraag of er 'meer' moskeeën zijn bijgekomen geeft Polderislam (2015) antwoord. Volgens het onderzoek van Polderislam blijkt dat in Nederland tussen de 450 en 500 moskeeën zijn en dat deze range ook gelijk is gebleven in de afgelopen jaren (Polderislam, 2015). Het verschil is wel dat bestaande moskeeën zijn verhuisd naar grotere (bestaande) panden of panden zijn bijgebouwd met zichtbare kenmerken van een moskee zoals een minaret en een koepel. De zichtbaarheid heeft bijgedragen aan meer incidenten.

Uit onderzoek naar geweldsincidenten gericht tegen moskeeën blijkt dat 8 procent van de gevallen nieuwbouw of herbouw de aanleiding vormde voor geweld (Trouw, 2015) (Van der Valk, 2016). Andere vormen van weerstand (Van der Valk, 2016) waren klachtbrieven, bekladding, vandalisme, brandstichting of gooien met varkenskoppen. Van der Valk (2016) analyseert in haar verkennend onderzoek wat de risico- en beschermingsfactoren zijn in relatie tot het vóórkomen en voorkómen van discriminatoire agressie tegen moskeeën. Hierin concludeert zij: *“goede procedures waarin tijdig en helder wordt gecommuniceerd met de omwonenden die als zodanig mede belanghebbenden zijn, lijken cruciaal om weerstanden te voorkomen/tegen te gaan rond (ver)nieuwbouw en andere uiterlijke veranderingen bij moskeeën”* (Van der Valk, 2016). Ook volgens onderzoeker Van Oordt (2015) is er een groeiende voedingsbodem voor anti-islamitische sentimenten in de samenleving, maar voor Van Oordt blijft de vraag of deze ontwikkeling of de mate van weerstand direct of indirect effect heeft op (gemeentelijke) besluitvormingsprocessen aangezien hier geen onderzoek naar is gedaan (Van Oordt, 2015).

De verschillende vormen van weerstand zijn beschreven in het onderzoek van Van der Valk (2016). Deze vormen van weerstand worden in dit onderzoek gecategoriseerd naar de volgende maten: klein, matig en grote weerstand. Kleine vorm(en) van weerstand kenmerkt zich als lokale initiatieven, binnen de wet, van bezwaar op het bouwproces. Matige vorm van weerstand kenmerkt zich als zowel lokaal als nationale initiatieven, binnen de wet, van bezwaar op initiatieven. Grote vorm(en) van weerstand kenmerkt zich als zowel nationale (politieke) aandacht als (il)legale vormen van weerstand. De vormen van weerstand, per categorie, worden beschreven in hoofdstuk 3: operationalisatie (zie tabel 6).

Onderzoeksvraag

In dit onderzoek wordt inzicht gegenereerd over de invloed van de mate van maatschappelijke weerstand op het gemeentelijke besluitvormingsmechanisme bij de totstandkoming van de bouw van een moskee. Het doel van dit onderzoek is analyseren of de mate van maatschappelijke weerstand invloed heeft op interactieve beleidsvorming en hoe deze invloed verklaard kan worden. Met dit doel kan de (verklarende) hoofdvraag van dit onderzoek als volgt geformuleerd worden:

‘Heeft de mate van maatschappelijke weerstand invloed op de vormgeving van interactieve beleidsvorming in de gemeente bij de totstandkoming van de bouw van een moskee en hoe kan dit verklaard worden?’

Volgtijdelijkheid

Er zijn genoeg casussen van maatschappelijke weerstand in Nederland bij de totstandkoming van de bouw van de moskee. De volgtijdelijkheid tussen maatschappelijke weerstand en vormgeving van interactief beleid verschilt wel per casus. In dit onderzoek wordt onderscheid gemaakt tussen drie varianten van volgtijdelijkheid. De eerste vorm van volgtijdelijkheid is wanneer weerstand wordt

geboden en vervolgens interactief beleid is gaan vormen/aanpassen. Als tweede vorm van volgtijdelijkheid zijn er voorbeelden waarin de bestaande vormgeving van interactief beleid niet leidt tot weerstand. Als derde en laatste vorm van volgtijdelijkheid is de bestaande vormgeving van interactief beleid dat leidt tot maatschappelijke weerstand. In dit onderzoek wordt de eerste vorm (invloed weerstand op interactieve beleidsvorming) en de laatste vorm (vormgeving van interactief beleid en dan weerstand) onderzocht aan de hand van casussen. Deze twee vormen zijn namelijk de meest voorkomende in de praktijk. Op basis van deze volgtijdelijkheid worden ook casussen (observatie-eenheden) gekozen.

Relevantie

Dit onderzoek heeft zowel maatschappelijke als wetenschappelijke meerwaarde. De maatschappelijke meerwaarde heeft betrekking op de (democratische) legitimiteit van het gemeentelijk besluitvormingsproces. Uit onderzoek van SCP (2012) blijkt dat men over de praktische invulling van de democratie, de politiek, minder tevreden is (SCP, 2015). Uit dit onderzoek blijkt dat er veel kritiek is op de gekozen politici en meer steun is voor meer (burger)inspraak en meer directe democratie als referenda en kiezen van burgermeesters. Niet alleen in Nederland maar ook in andere westerse democratieën zijn meerderheden voorstander van directe-democratie en burgerparticipatie (SCP, 2015). Men is van mening dat, bij belangrijke beslissingen, de huidige vorm van de representatieve democratie aangevuld moet worden met een directe vorm van democratie in plaats van een vervanging daarvan. Deze ontevredenheid resulteert thans ook in cijfers. De cijfers over politieke participatie, oftewel de opkomst bij verkiezingen, geeft ook aan op welk overheidsniveau de desinteresse of de ontevredenheid heerst. Bijvoorbeeld: de opkomst bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2012 was 75%. Het opkomstpercentage van de gemeenteraadsverkiezingen in 2014 lag een stuk lager, namelijk: 54%. In 2010 was dit percentage ook 54% en 2018 was dit percentage iets hoger, namelijk 55% (SCP, 2015).

Een ander punt van maatschappelijke relevantie is de Omgevingswet die in 2021 zal ingaan. Deze wet bundelt de wetgeving en de regels voor ruimte, wonen, infrastructuur, milieu, natuur en water. Een van de uitgangspunten voor deze wet is vroegtijdige participatie van belanghebbende om tijdig de belangen, meningen en creativiteit op tafel te krijgen (Aan de slag met de omgevingswet, 2018).

De maatschappelijke relevantie heeft dus betrekking op de democratische legitimiteit van de gemeente en de ambitie van de Rijksoverheid en gemeenten voor meer burgerparticipatie (Rijksoverheid, 2019). Daarnaast heeft de maatschappelijke relevantie ook betrekking op de wens van burgers om meer burgerinspraak bij belangrijke beslissingen. De wetenschappelijke relevantie heeft betrekking op het mechanisme tussen een politiek gevoelig thema, totstandkoming van een moskee, dat tevens maatschappelijke weerstand doet veroorzaken, en de mate waarin de gemeente de burgers ruimte geeft voor inspraak. Er zijn onderzoeken verricht naar thema's die politiek/maatschappelijk niet of minder gevoelig zijn en hoe de gemeente de burgers betreft, zoals bij wijkbudgetten en diverse politiek minder

gevoelige initiatieven (Wageningen Universiteit, 2014). Echter, de politiek gevoelige thema's zijn nauwelijks wetenschappelijk onderzocht en worden ook niet tegen het licht gehouden van interactieve beleidsvorming. Dit onderzoek zal dus een politiek/maatschappelijke gevoelig thema analyseren dat maatschappelijke weerstand doet veroorzaken met als doel om meer inspraak te willen hebben bij de gemeente. Een moskee is louter een voorbeeld van een gevoelig thema dat theorieën/inzichten zal verschaffen voor welke vorm van interactief beleid een gemeente kiest of aanpast naar aanleiding van de weerstand.

Leeswijzer

In hoofdstuk twee van dit onderzoek wordt het theoretisch kader beschreven. Het theoretisch kader bestaat uit een algemene theorie over maatschappelijke weerstand, interactieve beleidsvorming en een beknopte schets van een bouwprocedure. In hoofdstuk drie wordt de onderzoeksopzet toegelicht. In hoofdstuk vier wordt een feitenrelaas weergegeven op basis van interviews en documentenanalyse. Het volgende hoofdstuk bevat de analyse waarbij de casusbeschrijving wordt geanalyseerd aan de hand van het theoretisch kader. Hoofdstuk zes bestaat uit de conclusie en aanbevelingen.

2. Theoretisch kader

In het theoretisch kader worden twee concepten van het onderzoek beschreven, namelijk maatschappelijke weerstand en interactief beleid. Maatschappelijke weerstand wordt beschreven aan de hand van een algemene theorie toegepast op een soortgelijke casus, namelijk de gemeentelijke herindeling van Den Haag en omgeving. Deze specifieke casus is voor het theoretisch kader gekozen vanwege de vergelijkbare beweegredenen waarom men weerstand heeft geboden zoals bij de totstandkoming van moskeeën in Nederland, namelijk: de verdwijning van de (lokale) identiteit, het verdwijnen van de rust in de buurt en ondemocratische procedures. Na deze algemene theorie wordt een overstap gemaakt naar de theorie over interactief beleid van Pröpper en Steenbeek (1998). Tenslotte wordt kort beschreven hoe het proces van de totstandkoming van de bouw van de moskee eruitzag, van wijziging van het bestemmingsplan tot aan de bouw.

Maatschappelijke weerstand

Weerstand is een verzamelbegrip en wordt door verschillende organisatiedeskundigen verschillend benaderd. Lewin beschrijft weerstand als “een opeenvolging van acties om veranderingen tegen te gaan” en Maure spreekt van “een kracht die een beweging stopt of vertraagt” (Rijnja, 2012). Maatschappelijke weerstand ontstaat volgens het onderzoek van Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (2001) indien het vertrouwen in de overheid beperkt is en het beleid niet volledig wordt geaccepteerd, oftewel een gebrek aan draagvlak. Het draagvlak wordt bij (interactieve) beleidsvorming vooral afgemeten aan de consensus met overlegpartners, bij de beleidsrealisering vooral aan de (maatschappelijke) weerstand die een concrete ingreep of project (lokaal) oproept (RLI, 2001). In het onderzoek van Van der Valk (2016) wordt (maatschappelijke) weerstand vormgegeven aan de hand van allerlei illegale vormen die wettelijk strafbaar zijn zoals vandalisme, brandstichting of bekladding. In dit onderzoek wordt de definitie van Lewin gebruikt waarin weerstand wordt geoperationaliseerd door zowel legale als illegale vormen van weerstand (Van der Valk, 2016) (zie operationalisatie). De definitie van (maatschappelijke) weerstand in dit onderzoek luidt: “een opeenvolging van zowel legale als illegale acties om veranderingen tegen te gaan.” Een voorbeeld van een beleidsrealisering die weerstand opriep was de gemeentelijke herindeling tussen Den Haag en vijf omliggende gemeenten.

Casus: gemeentelijke herindeling

In het onderzoek van Verhoeven (2009) wordt geanalyseerd hoe maatschappelijke weerstand zich heeft geuit in het beleid van gemeentelijke herindeling tussen Den Haag en vijf omliggende gemeenten. Dit besluit werd in 1997 genomen in de Tweede Kamer en werd aan de provincie Zuid-Holland overgedragen ter uitvoering. Zo kwamen ook de burgers van de vijf gemeenten te weten dat deze ontwikkeling zou plaatsvinden. Al vroeg in het proces ontstond er twee kampen, de voorstanders van de gemeentelijke herindeling waaronder de provincie en gemeente Den Haag (voorkamp) enerzijds en anderzijds de vijf gemeentes die (gedwongen) zouden moeten fuseren (tegenkamp). Deze twee kampen

hadden beide hun argumenten om deze herindeling wel of niet door te voeren. De voorstanders van de herindeling brachten argumenten als ‘grootstedelijke problematiek’, ‘financiële problemen’ en ‘ruimtegebrek’ naar voren. De tegenstanders brachten tegenargumenten als ‘het verlies van buurten’, ‘afstand tussen burger en bestuur’ maar ook ‘het dreigende verlies van de lokale identiteit’.

De weerstand kwam dus vrij vroeg in het proces middels bestuurlijke weerstand. Aan de andere kant organiseerden de bewoners van de vijf gemeenten zich in stichtingen die zich verzetten tegen de zogenoemde ‘annexatie’. Zo kwam weerstand vanuit burgers totstand die ook hulp kregen uit onverwachte hoek, de Haagsche Courant. Deze lokale krant gaf de tegenstanders van de herindeling veel ruimte om zorgen en frustraties te uiten via ingezonden brieven om zo de publieke opinie te vormen. Van dit kanaal werd ook door de tegenstanders volop gebruik gemaakt om zo invloed uit te oefenen. Daarbij werd steeds vaker metaforen gebruikt om het draagvlak te vergroten onder burgers door de herindeling aan te kaarten als een dreiging die op de leefomgeving van de burgers afkwam. Deze angst zette zich om in woede na bekendmaking van de herindelingsplannen tijdens de voorlichtingsavonden door de provincie. De tegenstanders kregen het gevoel dat de provincie een politiek spelletje speelde en slecht luisterde naar de mening van hen. De woede van de tegenstanders werd herhaaldelijk via de lokale krant geuit waarbij ook actief steun kwam door politici en bestuurders van de gemeenten die tegen de zogenoemde annexatie waren.

Dit verzet resulteerde in verschillende vormen van weerstand, zoals deelname in groten getale van het anti-annexatiepubliek aan voorlichtingsavonden van de gemeenten, tienduizenden posters die werden opgehangen en protesten tijdens de voorlichtingsavonden georganiseerd door de provincie. Daarnaast werden er 23.500 bezwaarschriften ingediend tegen de plannen van de provincie. Ook werd een volksraadpleging georganiseerd door een van de gemeenten waarvan het opkomstpercentage van 18 jaar en ouder 74 procent was. Uit deze volksraadpleging stemde 98 procent tegen de plannen van de provincie en tijdens de verkiezingen voor Provinciale Staten uitten burgers massaal hun ongenoegen over de gang van zaken. Naast de bovengenoemde acties deden burgers ook mee aan andere vormen van weerstand als petities, demonstraties en andere protestuitingen (Verhoeven, 2009).

Het onderzoek van Verhoeven (2009) toont aan waarom ‘actieve¹’ burgers in actie zijn gekomen tegen het herindelingsproces. Uit het onderzoek blijkt dat vijf redenen belangrijke drijfveren zijn geweest voor burgers om actie te voeren tegen de plannen. Deze drijfveren zijn: 1) ondemocratische procedures 2) behoud van het unieke karakter van de gemeente 3) verlies van kleinschaligheid 4) weerzin tegen het gemeentebestuur 5) tevredenheid met de bestaande leefsituatie. Deze beweegredenen kunnen volgens de auteur eveneens gecategoriseerd worden naar drie dimensies, namelijk: angst voor verandering, betrokkenheid bij de buurt en morele verontwaardiging (zie bijlage 1). Uit de regressieanalyse blijkt dat niet alle drie de categorieën een even sterke invloed heeft op de beweegredenen van de actievoerders.

¹ Deelnemers die gemiddeld aan acht politieke handelingen hebben deelgenomen

Uit het onderzoek blijkt dat juist de morele verontwaardiging, dus ondemocratische procedures en onduidelijkheid rondom de plannen, een zeer substantiële bijdrage levert aan de beweegredenen van de actievoerders (Verhoeven, 2009).

Uit deze casus valt op dat er geen ruimte was voor de belanghebbenden om invloed uit te oefenen op het besluit. De tegenstanders hebben zich op verschillende manieren georganiseerd en hun zorgen en frustraties geuit. Naarmate de tegenstanders werden genegeerd, des te groter werd de weerstand. Echter, de inspanningen hebben er niet toe geleid dat de herindeling is voorkomen. De provincie heeft de opdracht aan de minister terug moeten geven vanwege belangrijke ‘procedurefouten’ die werden gemaakt (Verhoeven, 2009). De procedurefouten hadden enerzijds betrekking op wettelijke procedures en anderzijds dat de inspraakreacties van burgers niet serieus werden genomen. De herindeling is alsnog doorgevoerd door de minister, weliswaar na wijzigingen die zijn doorgevoerd naar aanleiding van de inspraakreacties (ANP, 2001).

De mate van weerstand kan verschillende vormen hebben. In de casus van de gemeentelijke herindeling zijn vormen van weerstand geboden zoals petities, hoge opkomst bij informatieavonden, bezwaarschriften en meer. Uit deze casus kan gezegd worden dat indien het gevoel bij burgers ontstaat dat zij geen inspraak hebben op een ingrijpende verandering dat hun leefomgeving beïnvloedt en er weinig draagvlak voor is, zij over kunnen gaan tot een opeenvolging van (illegale) vormen van weerstand met de intentie voor meer burgerinspraak om uiteindelijk de verandering te stoppen of te vertragen. Dit betekent overigens niet dat de weerstand per definitie leidt tot meer invloedruimte om het beleid (mee) te bepalen.

Maar op welke manier hadden de tegenstanders kunnen participeren aan beleidsvorming indien ruimte werd geboden aan de tegenstanders? Hierna wordt antwoord gegeven op deze vraag middels een beschrijving van interactieve beleidsvorming.

Interactieve beleidsvorming

In het verkennende onderzoek van Edelenbos, Teisman en Reuding (2001) wordt interactief beleidsvorming onderzocht. Interactief beleid wordt beschreven als: *‘een proces dat zo wordt ontworpen dat een aanzienlijk en gevarieerde groep van betrokkenen in staat is om via onderlinge interactie en interactie met experts, bestuurders, financiers en andere belanghebbenden hoogwaardige oplossingen te vinden voor het gebied waarin hun belangen liggen’* (Edelenbos, Teisman, & Reuding, 2001). De definitie van Pröpper en Steenbeek (1998) is als volgt: *“interactief beleid is een beleidsproces waarin burgers, maatschappelijke organisaties, bedrijven en/of andere overheden in een zo vroeg mogelijk stadium betrokken worden om in een open wisselwerking en/of samenwerking met hen tot de voorbereiding, de bepaling, de uitvoering en/of evaluatie van beleid te komen”* (Pröpper & Steenbeek, 1998, p. 293) (Boedeltje, 2004). In dit onderzoek wordt de definitie van Pröpper en Steenbeek (1998) gehanteerd.

Volgens Edelenbos, Teisman en Reuding (2001) wordt beleidsvorming gekenmerkt door de volgende vier zaken: (1) openheid; (2) gelijkwaardigheid; (3) debat en onderhandeling; en (4) invloed (Edelenbos, Teisman, & Reuding, 2001). Hieronder worden deze vier kenmerken toegelicht.

Vier kenmerken van Interactief beleid

Openheid

Het eerste kenmerk van interactief beleid is openheid. Volgens Pröpper en Steenbeek (1998) moet een beleidsaanpak voldoende mate van openheid hebben wil het voldoen aan interactiviteit (Pröpper & Steenbeek, 1998). Openheid betekent dat afwegingen en beslissingen grotendeels afhankelijk van de omgeving plaatsvinden en voortvloeien uit informatie en inzichten die door de omgeving worden aangeleverd.

Gelijkwaardigheid

Gelijkwaardigheid komt tot uiting indien alle inbreng van iedere belanghebbende, ongeacht (formele) positie van gelijke waarde is en meetelt voor de besluitvorming. Dit betekent dat formele posities en bevoegdheden niet bepalend zijn voor de invloed op de besluitvorming (Edelenbos, Teisman, & Reuding, 2001).

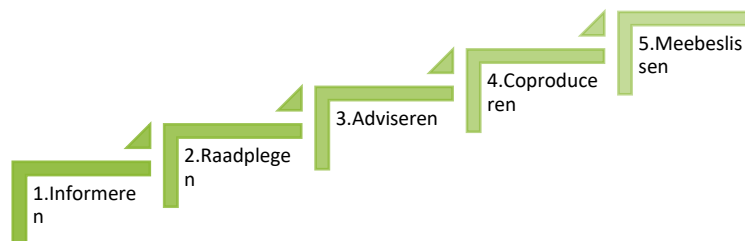
Debat en onderhandeling

Bij interactieve beleidsvorming wordt tussen belanghebbenden gedebatteerd en onderhandeld om ideologische overwegingen, perspectieven, waardentegenstellingen en machtsverhoudingen. Het is dus noodzakelijk dat er processen zijn van overleg en onderhandelingen. Deze overleggen vinden niet louter binnen de organisatie plaats, maar ook vooral gericht naar de omgeving om andere belanghebbenden te betrekken (Edelenbos, Teisman, & Reuding, 2001).

Invloed

Een laatste kenmerk van interactief beleid is de invloed van ‘normale burgers’ en belanghebbenden op het beleid. Er wordt, zoals genoemd in *debat en onderhandelingen*, gestreefd naar processen waarin de belanghebbenden bij elkaar voor overleg en onderhandeling zijn, zonder dat er beleidsoplossingen op voorhand zijn vastgesteld. Er moet dus ruimte zijn voor beleidsbeïnvloeding. Een voorbeeld van een middel om belanghebbende de ruimte te geven om beleid te beïnvloeden, of te laten participeren, is de ‘participatieladder’ (Arnstein, 1971). Dit is een ladder waarin verschillende treden wordt aangegeven in hoeverre er ruimte is voor belanghebbende om te participeren om beleid vorm te geven. Een bekende ladder voor participatie is de participatieladder van Edelenbos en Monnikhof (1998) bestaande uit vijf treden. Deze treden zijn (zie ook bijlage:4):

1. **Informeren:** Politiek en bestuur bepalen in hoge mate zelf voor besluitvorming en houden de betrokkenen op de hoogte. Betrokkenen worden niet gevraagd om input.
2. **Raadplegen:** Politiek en bestuur bepalen zelf in hoge mate de agenda, de betrokkenen zijn gesprekspartners, waarvan de input vrijblijvend is, niet bindend.
3. **Adviseren:** Politiek en bestuur stellen in beginsel de agenda samen, maar de gelegenheid wordt geboden aan betrokkenen om problemen en oplossingen aan te dragen.
4. **Coproduceren:** Politiek, bestuur en betrokkenen vormen samen de probleemagenda en komen gezamenlijk tot een oplossingenagenda.
5. **Meebeslissen:** Politiek en bestuur laten de besluitvorming over aan betrokkenen waarbij ambtelijk apparaat (AA) een adviserende rol speelt. Politiek neemt het resultaat van de betrokkenen over (Edelenbos, Teisman, & Reuding, 2001).

Figuur 1: schematische weergave van de vijf treden van de participatieladder

Communicatiemiddelen bij interactief beleidsvorming

Het eerste kenmerk van interactief beleid is ‘openheid’ dat gerealiseerd kan worden door gerichte keuze in de communicatievorm die past in de context van het beleid. Ook Van der Valk (2016) geeft het belang van een goed communicatiebeleid van de gemeente aan om escalatie te voorkomen van weerstand en vormt daarmee een factor van bescherming.

Een veel gebruikte communicatiestructuur is de structuur van Pröpper en Steenbeek (1999). Deze structuur geeft inzicht in de te kiezen communicatie-instrumenten, informatie over de instrumenten, of het instrument eenzijdig of meerzijdige communicatie omvat. Op basis van deze structuur zijn de volgende generieke communicatiemiddelen, in tabel 1, beknopt benoemd waarin wordt aangegeven onder welke trede van de participatieladder ze vallen (Pröpper & Steenbeek, 1999).

Treden van de Participatieladder	Communicatiemiddelen	Informatie	Eenzijdig of meerzijdige communicatie
1. Informeren	Tentoonstelling	Informatieverschaffing vanuit de gemeente voor de belanghebbende	Eenzijdige communicatie
	Inloopbijeenkomst		
	Informatieavond		
	Werkbezoek		
	Website-krant-nieuwsbrief/social media		
2. Raadplegen	(Informeel) spreekuur	Centraal staat hier informatie geven en ook ruimte geven voor input van belanghebbende	Meerzijdige communicatie
	Enquête		
	Inloopdiscussie		
	Informatieavond		
	Klankbordgroep		
3. Adviseren	Burgerpanel	Centraal staat hier een dialoog tussen gemeente en belanghebbende om advies in te winnen bij beleid	Meerzijdige communicatie
	Rondetafelgesprek		
	Expertgroep		
	Adviesorgaan		
4. Coproduceren	Stuurgroep	Gemeente en belanghebbende maken samen beleid en zijn gelijke inbreng in het beleid	Meerzijdige communicatie
	Werkgroep		
	Werkateliers		
5. Meebeslissen	Rondetafelgesprekken	Belanghebbende bepalen het beleid waarin de gemeente faciliteert	Eenzijdige communicatie

Tabel 1: communicatiemiddelen om openheid te geven voor beleidsvorming (Gemeente Waalre, 2005) (Pröpper & Steenbeek, 1999)

Voordelen van Interactief beleid

Volgens auteurs Edelenbos, Teisman en Reuding (2001) zijn er verschillende (potentiële) voordelen van interactief beleid. Als eerste benoemen de auteurs dat interactief beleid ‘de kloof tussen burger en bestuur dicht’. Indien burgers zich niet kunnen identificeren met de beleidsproducten/besluiten keren zij zich af van bestuur en politiek. Deze afkeer kan leiden tot een vertrouwensbreuk van burger richting het openbaar bestuur. Het betrekken van burgers bij totstandkoming van beleid wordt als een middel gezien om de kloof te dichten. Als tweede voordeel wordt door de auteurs het ‘vergroten van democratische legitimiteit’ genoemd. Dit komt tegemoet aan de wens van burgers om directe democratie toe te passen waarbij direct invloed wordt uitgeoefend door de burger. Als derde wordt het ‘vergroten van draagvlak voor beslissingen’ beschreven. Draagvlak voor beleid is groter naarmate er een meer positieve opvatting of houding van dat beleid bestaat en naarmate dat voor meer personen of groeperingen in de samenleving geldt. Als vierde wordt het ‘streven naar integraliteit in beleid’ beschreven. Interactieve beleidsvorming kan bijdragen aan samenwerking tussen verkokerde beleidssectoren die weer in contact met elkaar

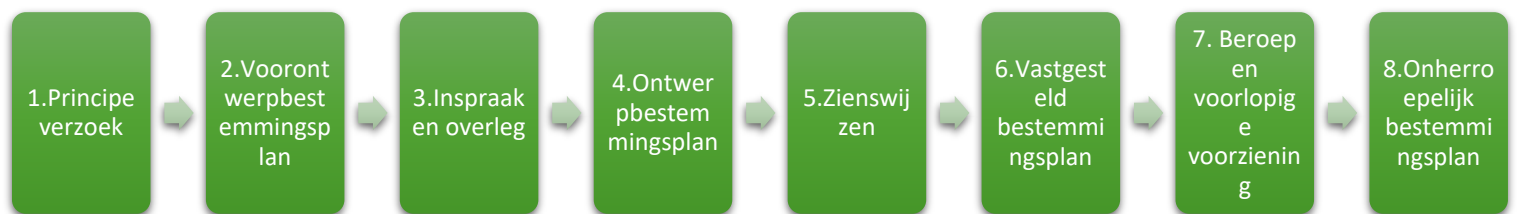
moeten komen om gezamenlijk tot beleid te komen. Dit betekent dat interactief beleid bijdraagt aan horizontale wisselwerking tussen diverse overheden en onderdelen van overheden. Als vijfde en laatste wordt het ‘vergroten van het probleemoplossend vermogen en de kwaliteit van beleid’ beschreven. Interactief beleid geeft ruimte aan verschillende bronnen van kennis, deskundigheid en invalshoeken om input te geven aan beleid. Dit draagt bij aan creatieve beleidsmatige oplossingen in complexe context die in al zijn facetten beter begrepen worden.

Totstandkoming van de bouw van de moskee

De totstandkoming van een (nieuw)bouwproject zal bepaalde wettelijke procedures moeten doorlopen. Zo wordt er gekeken of het project voldoet aan het bestemmingsplan en vervolgens zal er een omgevingsvergunning voor moeten aangevraagd worden. In dit deel wordt het proces van wijziging van het bestemmingsplan en omgevingsvergunning toegelicht.

Bestemmingsplan

In Nederland is de procedure voor het bestemmingsplan geregeld in de Wet Ruimtelijke Ordening en in het Besluit Ruimtelijke Ordening. Indien het project van de organisatie past in het bestemmingsplan en een omgevingsvergunning is aangevraagd kan de bouw gerealiseerd worden nadat de erfpacht of koopsom is gerealiseerd. Indien het bestemmingsplan niet geschikt is, dat wil zeggen dat het project (bijvoorbeeld bouwen, verbouwen of uitbreiden) niet past in het dan geldende bestemmingsplan, kan op aanvraag het bestemmingsplan gewijzigd worden (bestemmingsplan.nl, 2010). De wijziging heeft een aantal fasen die hieronder in de meest uitgebreide vorm is beschreven (Bureau Verkuylen, 2018):

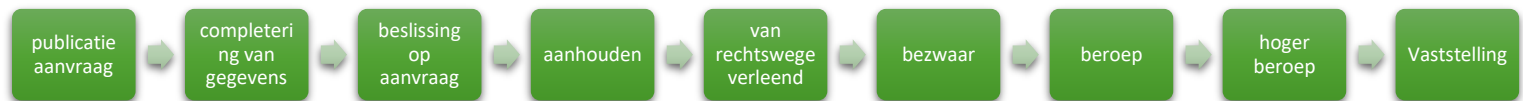
Tabel 2: procedure bestemmingsplan

1. **Principeverzoek**- het individu of de rechtspersoon kan een aanvraag indienen om het bestemmingsplan te herzien. Het college zal een formeel standpunt innemen of zij, al of niet onder voorwaarden, bereid is om medewerking te verlenen aan het initiatief. Na een positief principebesluit kan het bestemmingsplan worden voorbereid;
2. **Voorontwerp bestemmingsplan**- het voorontwerp bestemmingsplan bestaat uit de toelichting, de regels en het tekenen van de verbeelding. In deze fase worden ook de benodigde onderzoeken uitgevoerd. Zodra akkoord wordt gegeven na een ambtelijke toetsing, **beslist het college uiteindelijk of het plan ter inzage gelegd mag worden**. Al in deze fase kan ook het voorontwerp van de moskee ter inzage worden gelegd aan belanghebbenden;
3. **Inspraak en Overleg**- na akkoord van het college wordt het voorontwerp bestemmingsplan 6 weken ter inzage gelegd voor de belanghebbende. Iedereen kan gedurende de periode op het plan reageren. De gemeente reageert op alle ingekomen reacties. Belangrijk om te vermelden dat deze stap geen wettelijke vereiste is en er per gemeente gekozen kan worden om deze stap over te slaan;

4. **Ontwerpbestemmingsplan**- nadat de vragen zijn beantwoord en eventuele aanpassingen zijn verricht, wordt het ontwerp bestemmingsplan ter inzage gelegd voor de belanghebbende. Belangrijk om te vermelden dat deze stap wel een wettelijke vereiste is;
5. Het ontwerp bestemmingsplan ligt 6 weken **ter inzage**. Belanghebbenden kunnen gedurende deze periode een ‘zienswijze’ indienen waarop de gemeente zal moeten reageren;
6. **Vastgesteld bestemmingplan**- na alle zienswijzen te hebben beantwoord, stelt de raad het plan vast. Indien het plan niet is gewijzigd (op basis van de zienswijze) wordt het plan binnen twee weken gepubliceerd. Bij gewijzigd vaststellingsbesluit wordt er na maximaal 7 weken gepubliceerd. Na de publicatie start de beroepstermijn van zes weken waarin het vaststellingsbesluit open staat voor beroep bij de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State. Hieruit kunnen drie scenario's ontstaan:
 - a. Geen beroep: indien geen beroep wordt ingesteld, treedt het bestemmingsplan in werking en is dan onherroepelijk;
 - b. Wel beroep en geen voorlopige voorziening: indien een beroep is ingesteld maar geen verzoek om voorlopige voorziening is ingediend, treedt het bestemmingsplan een dag na afloop in werking, maar is dan nog niet onherroepelijk. In deze fase mag de gemeente een omgevingsvergunning verlenen en de aanvrager mag ook bouwen. Echter het risico is dan wel dat het gebouwde gesloopt moet worden indien de rechter het vaststellingsbesluit vernietigt;
 - c. Beroep en voorlopige voorziening: indien beroep en verzoek om voorlopige voorzieningen is ingediend, treedt het bestemmingsplan niet in werking totdat de rechter op dat verzoek heeft beslist. Bij een uitspraak van de voorzieningenrechter is het bestemmingsplan onherroepelijk. (Bureau Verkuylen, 2018)

Omgevingsvergunning

In de Wet Algemene Bepalingen Omgevingsrecht (WABO) is opgenomen dat het zonder een omgevingsvergunning verboden is een project zoals een bouwwerk uit te voeren. De eerste vereiste is uiteraard dat het project past binnen het bestemmingsplan (zie vorige paragraaf) (Bestemmingsplan.nl, 2010). Een omgevingsvergunning bestaat uit de volgende fasen:

Tabel 3: procedure omgevingsvergunning

1. **Publicatie aanvraag:** gemeente doet melding van de aanvraag van vergunning in één of meer dag-, nieuws- of huis-aan-huisbladen;
2. **Completering van gegevens:** indien de aanvraag incompleet is, krijgt de aanvrager het verzoek om de gegevens aan te leveren binnen een gestelde termijn;
3. **Beslissing op aanvraag:** binnen acht weken moet op de aanvraag een beslissing worden genomen, al in deze stap kan de vergunning worden verleend of worden afgewezen;
4. **Aanhouden:** in bijzondere situaties kan de gemeente de beslistermijn verlengen met zes weken;
5. **Van rechtswege verleend:** indien de gemeente zich niet houdt aan de termijn, is het van rechtswege verleend;
6. **Bezwaar:** na verlening of weigering start de termijn voor bezwaar tegen de beslissing. Ook is het mogelijk om in deze periode een voorlopige voorziening (een schorsing) bij de President van de Rechtbank te vragen;
7. **Beroep:** indien bezwaar ongegrond wordt verklaard, kan er nog beroep worden ingesteld bij de Rechtbank;
8. **Hoger beroep:** tegen de uitkomst van beroep kan men nog in hoger beroep bij de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State (Bestemmingsplan.nl, 2010);
9. **Vaststelling Vergunning:** Vergunning wordt vastgesteld door Afdeling Bestuursrechtspraak;
10. **Bouw van de moskee-** De moskee kan na het verkrijgen van de vergunning starten met de bouw.

Hypothese/ verklarende verwachting

Op basis van het theoretisch kader is het mogelijk om een verklarende verwachting te beschrijven. De casus van de gemeentelijke herindeling waarin maatschappelijke weerstand werd geuit, heeft veel overeenkomsten met weerstand bij de totstandkoming van de bouw van een moskee. De overeenkomsten zitten in angst voor verdwijning van de (lokale) identiteit, het verdwijnen van de rust in de buurt (parkeeroverlast, verkeersonveiligheid) en ondemocratische procedures van de lokale autoriteiten (Verhoeven, 2009) (Van der Valk, 2016). Volgens de theorie zullen burgers bij o.a. deze redenen meer inspraak eisen door middel van het uiten van verschillende vormen van weerstand.

Uit de casus van de gemeentelijke herindeling blijkt dat, ondanks alle vormen van maatschappelijke weerstand, de herindeling alsnog is doorgevoerd. Weliswaar niet door de provincie, maar wel door de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK). In dit proces kregen burgers informatie en ruimte om te reageren op de voornemens van het bestuur van Den Haag en Provincie, de voorkamp, maar het bestuur heeft zich niet verbonden aan de uitkomsten van die inspraakmomenten. Er was dus nauwelijks tot geen ruimte om invloed uit te oefenen. De keuze voor de trede bleef weliswaar bij trede 1 en 2, namelijk informeren en raadplegen.

Uit deze theorie kunnen wij voorlopig concluderen dat burgers, die verschillende mate van weerstand bieden, bij de totstandkoming van de bouw van een moskee, niet meer invloed krijgen dan aanvankelijk is vastgesteld door de autoriteiten, ofwel het college van burgermeesters en wethouders (B&W). De verwachting is dat het college niet verder zal gaan dan een keuze voor trede 1 (informeren) en 2 (raadplegen). De verwachting is ook dat de aanvankelijke keuze van de trede niet zal veranderen gedurende het (bouw)proces, oftewel het voorontwerp van de moskee, op basis van de mate van weerstand. Dit betekent concreet dat de mate van weerstand (klein-matig-groot) geen invloed zal hebben op de vormgeving van de interactieve beleidsvorming. Uit de empirische studie zal blijken of deze voorlopige verwachting standhoudt en waarom burgers niet meer inspraak krijgen. De gemeente zou eventueel bij moskeebesturen aandrigen om te communiceren met omwonenden, of zelfs faciliteren, om uiteindelijk de weerstand te verkleinen.

3. Onderzoeksopzet

In dit onderzoek is gekozen voor een verklarende en toetsende onderzoeksopzet. Deze keuze is gemaakt omdat in dit onderzoek de theoretische concepten kwalitatief worden getoetst aan drie casussen en aan de hand van de resultaten de concepten ook aangescherpt kunnen worden. Er wordt een casestudie (vergelijkende gevalsstudie) uitgevoerd met drie verschillende cases (most different cases design). De cases, oftewel de drie gemeentes, zijn gebaseerd op de drie verschillende mate van weerstand (klein, matig en grote weerstand, zie operationalisering voor inhoud van weerstand). Een casestudie zal inzicht geven over het mechanisme tussen weerstand en keuze voor een trede.

Dit wordt deels een deductief en deels een inductief onderzoek. De theorie van Verhoeven (2009) en Edelenbos et.al (2001) zal het vertrekpunt zijn dat burgers meer rechtstreeks invloed willen op de politieke besluitvorming (deductief). Of weerstand invloed heeft op de keuze van de trede van de participatieladder bij de totstandkoming van een moskee zal leiden tot nieuwe theorieën (inductief). Er is namelijk geen wetenschappelijk onderzoek verricht naar de invloed van weerstand op de keuze voor een trede op de participatieladder. Het doel van dit onderzoek is het analyseren of de mate van maatschappelijke weerstand invloed heeft op de vormgeving van interactieve beleidsvorming en zo ja, hoe deze invloed verklaard kan worden.

Dataverzameling

Dit onderzoek is een casestudie en zal één meetmoment (cros-sectioneel) hebben. Data wordt verzameld middels interviews (semigestructureerd) met wethouders, moskeebestuurders en burgers (die weerstand hebben geboden) van 3 gemeentes (small-N). Er is gekozen voor een semigestructureerde vorm van interviews zodat alle variabelen worden geraakt en meer ruimte is om aanvullende vragen te stellen. De documenten en berichtgevingen zijn onder andere afkomstig uit de Raadsinformatiesysteem (RIS) per gemeente en de (lokale) media. Ook zal er gebruik worden gemaakt van documenten en berichtgevingen van lokale belangengroepen. De documentenanalyse zal onder andere relevante achtergrondinformatie verschaffen over de aanvankelijke keuze voor de trede en hoe het proces is gelopen. De interviews zullen duidelijk maken hoe het proces voor en na de weerstand is verlopen.

Een statistische generalisatie naar alle moskeeën in Nederland en naar de gemeenten waar zij zijn gevestigd is in dit onderzoek niet mogelijk vanwege de beperkte onderzoekseenheden en type onderzoek. Dit onderzoek biedt belanghebbenden op dit terrein inzicht welke mate van weerstand vatbaar is voor keuze voor de invulling van interactief beleid en voor de theorievorming. Een analytische generalisatie is in dit onderzoek dus wel mogelijk.

De interviewvragen zullen worden geformuleerd aan de hand van de variabelen en indicatoren (zie bijlage 2: interviewvragen). Daarnaast kunnen er aanvullende vragen worden gesteld om onduidelijkheden weg te werken. De antwoorden zullen worden genoteerd en worden verwerkt. De

antwoorden worden getranscribeerd en vervolgens wordt er gebruik gemaakt van (axiale) coderingen om de antwoorden te categoriseren per concept. Dit zal leiden tot een compleet verhaal.

Operationalisatie

Maatschappelijke weerstand

Maatschappelijke weerstand kan verschillende vormen aannemen zoals beschreven in het theoretisch kader. In dit onderzoek worden de veelvoorkomende vormen van weerstand bij moskeeën gecategoriseerd naar drie types, namelijk: klein, matig en groot. Kleine vorm van weerstand wordt gekenmerkt door individuele ongeorganiseerde acties van burgers. Matige vorm van weerstand wordt gekenmerkt door georganiseerde weerstand binnen wettelijke kader. Grote vorm van weerstand wordt gekenmerkt door individuele of georganiseerde weerstand binnen en buiten de wettelijke grenzen. Hieronder zijn de drie types met voorbeelden:

Categorieën	Voorbeelden van weerstand
Klein	Bezwaar, gesprekken tussen burgers met wethouders, deelname van burgers aan raadsvergaderingen, social media, petitie
Matig	Protest, petitie, manifestatie, actie via social media, benaderen landelijke media
Groot	Ombudsman, klacht tegen gemeente, landelijke politieke aandacht, varkenskoppen, vandalisme, brandstichting, dreiging, moslimracisme etc.

Tabel 4: operationalisatie: maatschappelijke weerstand

Interactieve beleidsvorming

Interactieve beleidsvorming wordt geoperationaliseerd aan de hand van de vijf categorieën zoals beschreven door Edelenbos, Teisman en Reuding (2001). Deze vijf categorieën, ook wel de participatieladder genoemd, zijn:

Gemeentelijke terminologie	Trede 1	Trede 2	Trede 3	Trede 4	Trede 5
Wetenschappelijke terminologie	informer	Raadplegen	Adviseren	Coproduceren	Meebeslissen

Tabel 5: operationalisatie participatieladder

Elke trede van het interactief beleid, of de participatieladder, geeft de verhouding aan tussen politiek/bestuurlijke beslissingsruimte en de participatieruimte van de betrokkenen (zie theoretisch kader voor de verhouding).

In dit onderzoek is de onafhankelijke variabele (*X-variabel*) de mate van maatschappelijke weerstand en de afhankelijke variabele (*Y-variabel*) de keuze voor de trede van de participatieladder.

Observatie-eenheid

De observatie-eenheid is tweeledig, de casussen die worden geselecteerd voor onderzoek enerzijds en het deel van het gemeentelijke proces voor de totstandkoming van de moskee anderzijds.

De observatie-eenheid (casus) is te selecteren op basis van verschillende mogelijkheden. De eenheden, oftewel de casussen, kunnen geselecteerd worden aan de hand van gemeentes die voor een bepaalde trede op de participatieladder hebben gekozen (afhankelijke variabele), de mate van weerstand (onafhankelijke variabele) of het inwonersaantal in een gemeente. Het inwonersaantal zegt vrij weinig over de invloed van maatschappelijke weerstand op het besluitvormingsproces. In een kleine gemeente met een inwonerspopulatie onder de 40.000 kunnen burgers meer vormen van weerstand, met zelfs meer intensiviteit, vertonen dan een gemeente met 100.000 inwoners. Het aantal inwoners zou in dit onderzoek niet veelzeggend zijn. Derhalve wordt deze optie buiten beschouwing gelaten. De keuze van het college van burgemeester en wethouder (B&W) voor een bepaalde trede is niet altijd via officiële documenten van gemeenten herleidbaar. Derhalve zal gekozen worden voor gemeenten met weerstand die past in de beschreven categorieën van klein, matig en groot (zie operationalisatie). Op basis van de verschenen krantenartikelen worden de volgende drie gemeentes, moskeebestuurders en individuen die weerstand hebben geboden benaderd voor het onderzoek.

Mate van weerstand	Moskee	Gemeente	Vormen van weerstand	Periode van bouwproces	Inwonersaantal (Top Onderzoek, 2017)
Kleine weerstand	Stichting Ar-Rahma & Kleurrijk Saendelft-2018	Assendelft-Zaanstad	Facebook actie- petitie 1500 handtekeningen	Vanaf 2012 tot heden	153.679
Matige weerstand	Al-Hijramoskee-2014	Leiden	628 handtekeningen, Facebookgroep, gesprekken met politici, benaderen media	Vanaf 2005 tot 2018	123.661
Grote weerstand	Stichting Islamitisch Centrum Zoetermeer	Zoetermeer	Bezwaar bewoners, Klacht tegen de gemeente, flyeractie PVV, Kamervragen in Tweede Kamer, Bedreigde wethouder	vanaf februari 2012 tot heden	124.763

Tabel 6: observatie-eenheid

De totstandkoming van een moskee bestaat uit fasen van gemeentelijke procedures. De fasen, afhankelijk van de context, kunnen bestaan uit voorontwerp bestemmingsplan (bespreking concept bestemmingsplan met belanghebbende), wijziging bestemmingsplan, kooptransactie/erfpacht, omgevingsvergunning en bouw van de moskee. Dit onderzoek zal zich primair richten tot het voorontwerp bestemmingsplan, voorontwerp moskee, wijziging bestemmingsplan, kooptransactie/erfpacht, omgevingsvergunning en de bouw van de moskee. Dit zijn namelijk de fasen waarin de participatieladder van toepassing is en de keuze van de trede ook kan veranderen.

Tabel 7: afbakening van fasen in onderzoek

Validiteit en Betrouwbaarheid

In de wetenschap is validiteit (intern als extern) en betrouwbaarheid van belang. In een casestudie met een geringe aantal cases, in dit onderzoek 3, is een statistische toetsing niet mogelijk. De meerwaarde van een casestudie is de (nieuwe) inzichten en diepgaande empirische informatie vanuit verschillende invalshoeken (zie dataverzameling). Derhalve is de interne validiteit hoog in dit onderzoek. De externe validiteit in dit onderzoek is daarentegen laag. Zoals eerder vermeld wordt het resultaat van dit onderzoek niet statistisch getoetst. Om de externe validiteit te ondervangen is er gekozen voor een opzet waarbij er eerst een literatuurstudie plaatsvindt over maatschappelijke weerstand, interactieve beleidsvorming en totstandkoming van de bouw van een moskee, daarbovenop een documentenanalyse van relevante beleidsstukken en kwalitatieve interviews. Het doel is om per casus de gemeente (wethouder/projectleider), een weerstandbieder en het moskeebestuur te interviewen om een compleet mogelijk beeld te verkrijgen.

Om de betrouwbaarheid van dit onderzoek te garanderen worden maatregelen getroffen. Bryman (2008) benadrukt het belang van meerdere bronnen voor een hoge betrouwbaarheid van een multiple casestudy (Bryman, 2008). Dit wordt ook wel ‘triangulatie’ genoemd (Bryman, 2008). Dit zal bijdragen aan het schetsen van een zo compleet mogelijk beeld van de werkelijkheid om de betrouwbaarheid van de bevindingen te maximaliseren. De informatie vanuit verschillende invalshoeken kunnen elkaar versterken of ontkrachten. Derhalve zal er gebruik worden gemaakt van literatuurstudie, (beleids)documentenanalyse van de drie gemeenten en interviews vanuit drie invalshoeken (ambtenaar/weerstand bieder/moskeebestuur). De interviews zullen semigestructureerd plaatsvinden, waarbij alle variabelen worden gemeten en worden opgenomen (na toestemming van geïnterviewde) om een transcript te maken. De transcripten worden ook overhandigd aan de geïnterviewde voor controle. Na controle zullen deze worden gecodeerd.

4. Casusbeschrijving

In dit hoofdstuk zal een feitenrelaas worden gegeven van de maatschappelijke weerstand en beleidsvorming van de gemeentes met betrekking tot de moskeeën Kleurrijk Saendelft in Assendelft, Alhijra in Leiden en de ICZ in Zoetermeer. Dit gebeurt aan de hand van documentenanalyse en interviewresultaten. De documenten zijn beleidsstukken van de gemeenten, rapporten en nieuwsberichten van (lokale) media.

Een noemenswaardig detail bij de moskee Ar-Rahma is dat de bouw van deze moskee geen bestemmingsplanwijziging behoeft. De bouw van een cultureel maatschappelijk centrum, dus ook een moskee, is toegestaan op de gewenste locatie. Derhalve wordt in dit deel de volgende periodes beschreven: voor en na de koop van de grond door de stichting en aanvraag omgevingsvergunning.

Documentenanalyse

Stichting Ar-Rahma & Kleurrijk Saendelft te Zaanstad (kleine weerstand)

Algemeen

Stichting Ar-Rahma & Kleurrijk Saendelft (hierna: ICC) is een sociaal maatschappelijke organisatie die een bijdrage wil leveren aan de moslimemancipatie en participatie. ICC heeft als doelstelling om integratie, emancipatie en participatie in de maatschappij te bevorderen voor de achterban van de stichting (ICC Arrahma, 2018). Dit doen zij door het realiseren van educatieve, sociaal-culturele, sportieve, maatschappelijke en religieuze activiteiten. De stichting is gevestigd in een (tijdelijk) huurpand waarin wel ruimte is voor maatschappelijke activiteiten maar geen ruimte is voor het praktiseren van het gebed. Om aan de behoefte van de leden te voldoen streeft ICC naar een eigen moskee waarin maatschappelijke activiteiten en gebeden kunnen worden gepraktiseerd. Sinds 2008 is ICC op zoek naar een ruimte om zich permanent te kunnen vestigen (ICC Arrahma, 2018).

Hierna worden de vormen van weerstand beschreven in twee fasen, fase 1 tot en met het jaar 2015 en fase 2 vanaf het jaar 2017 tot heden. Deze fasen zijn opgeknipt vanwege gesprekken die zijn gestopt tussen moskeebestuur en gemeente vanwege financiële tekortkomingen van het moskeebestuur. Weerstand heeft in tussentijd ook niet plaatsgevonden.

Weerstand 1: Kooptransactie/erfpacht (fase 1)

Tijdens de raadswisselingsperiode na de gemeenteraadsverkiezingen, oftewel ‘demissionaire’ periode in 2014, krijgt het bestuur van ICC de belofte van de gemeente om het perceel aan de Rode Ring in Saendelft te verkopen waarop gebouwd zou worden. Er is tijdens die periode een document verstrekt aan ICC waarin het volgende werd opgenomen:

“Te verkopen aan Stichting Kleurrijk de volle eigendom van een gedeelte van perceel N 1311 met een grootte van ongeveer 1000 m2.” (De Orkaan, 2015)

De nieuwe raad en het college werden geconfronteerd met dit document dat door ICC wel als een erfpachtcontract werd beschouwd. Dit vormde de eerste onduidelijkheid omtrent de totstandkoming van de bouw van de moskee dat in de (lokale) media kwam. Op deze manier kwam ook het nieuws naar buiten dat er een intentie was om een kavel te kopen en daarop een multiculturele stichting te bouwen in Assendelft. Volgens de voorzitter was dit bericht ook deels onjuist, aangezien deze kavel niet gekocht maar in erfpacht genomen zou worden (coding:2-A-C-3).

De discussie begon meer te leven toen het ICC-bestuur de omstreden Salafistische imam Tarik Ibn Ali uitnodigde naar Amsterdam voor een driedaagse benefiet vanaf 14 december 2014. Dit nieuws kwam naar buiten op het moment dat de omstreden imam een uitnodigingsvideo deelde om mensen uit te nodigen voor de benefiet in Assendelft. Echter, het nieuws kreeg pas aandacht in 2015. Deze imam staat bekend om banden met organisaties in Europa met antidemocratische opvattingen en zou hij ook contacten hebben met groepen die aanslagen hebben gepleegd in West-Europa (De Orkaan, 2015). Na waarschuwingen van diverse moskeegangers werd zijn uitnodiging ingetrokken door het moskeebestuur en is hij dan ook nooit gekomen noch heeft hij een bijdrage geleverd aan de benefiet (coding: 2-A-C-4). Deze benefiet bracht de moskee €28.000 op, maar ook vraagtekens bij de omgeving en buurtbewoners over de financiering van de moskee (De Orkaan, 2015). Ook hebben er meerdere informele gesprekken plaatsgevonden tussen de wethouder en buurtbewoners waarin zorgen werden geuit door buurtbewoners over de komst en de financiering van deze moskee. Bij de informele gesprekken, die bezwaarmakers hebben aangevraagd, heeft de wethouder gekozen voor treden 1) informeren en 2) raadplegen op de participatieladder(coding1-A-MW-2).

De tweede onduidelijkheid was de functie van de stichting in 2015. De stichting stond bekend om haar maatschappelijke activiteiten zoals huiswerkbegeleiding en diverse multiculturele activiteiten. De aanvraag voor erfpacht werd ingediend namens ICC als zijnde een multiculturele accommodatie in Assendelft, met daarin een gebedsruimte. Het idee om een moskee te bouwen ontstond dan ook later (coding: 2-A-C-4). Deze wijziging werd dan ook met de gemeente Zaanstad gedeeld door het bestuur. De verwarring bij de bewoners van Assendelft ontstond toen het bestuur van ICC de bouwtekeningen op de Facebookpagina deelde waarop de schets van het te bouwen pand werd afgebeeld met daarop de tekst:” Moskee Ar-Rahma” (De Orkaan, 2015). Volgens de voorzitter van de stichting was het idee van de moskee pas in 2015 ontstaan en een moskee zou makkelijker geld opbrengen dan een culturele stichting om de bouw te financieren. De communicatie naar de omgeving was vanuit de stichting en de gemeente niet (consequent) gedaan ondanks kennis van de maatschappelijke gevoeligheden bij de bouw van een moskee (coding:2-A-C-4).

De eerste noemenswaardige weerstand komt van de groep “Assendelft bouw Moskee?”. Deze groep riep bewoners, middels een flyeractie, op om de vergadering van het Wijkoverleg Assendelft op 14 april 2015 bij te wonen en hun mening naar voren te brengen. Deze oproep werd overigens gesteund door PVV Noord-Holland via een twitterkanaal (PVV Noord-Holland, 2015). De flyer bevatte de volgende tekst:

“Wilt u geen Moskee aan de Rode Ring/Omweg in Saendelft Oost in Assendelft? Wilt u geen toestroom van 2400 moslims, die: het wegennet van het Dorp Assendelft volledig zal laten dicht slibben? Het parkeerprobleem zal vergroten; de overlast vergroot van en door ‘hangjongeren’. (De Orkaan, 2015).

Het bezwaar van deze groep wordt door dezelfde groep als volgt op hun social mediakanaal gedeeld:

1. *dat de Stichting Ar-Rahma & Kleurrijk Saendelft niet de waarheid spreekt over hun plannen (moskee of cultureel centrum?),*
2. *dat er al een Marokkaanse moskee in Koog aan de Zaan is,*
3. *dat de moskee omstreden fondswervers inzet,*
4. *dat de 2500 bezoekers van deze moskee voor verkeersoverlast en parkeerproblemen gaan zorgen, en*
5. *erfpacht een achterhaald systeem is.* (Facebook, 2015)

Op 12 mei 2015 starten ‘verontruste’ bewoners van Assendelft een petitie tegen de komst van de moskee die door ruim 1500 burgers worden getekend. Hiermee willen de bewoners een signaal afgeven aan de gemeente dat er een grote weerstand is tegen de bouw van de moskee. Uit de reacties van de ondertekenaars valt op dat er een diversiteit aan redenen worden opgenoemd om de bouw van de moskee tegen te houden zoals vrees voor overlast (“Grote kans op verkeer en parkeeroverlast”), dat men vindt dat er elders genoeg voorzieningen zijn (“Er zijn gebedsruimtes genoeg binnen een straal van 10 km”), dat er weinig moslims in Saendelft wonen (“Vrij grote moskee voor 45 Marokkaanse gezinnen”) en een afkeer van moslims: “Islam is een foute stroming”, “pak een vliegtuig en nooit meer terug” en “middeleeuws geloof” (De Orkaan, 2015).

ICC organiseerde op 11 mei 2015 een informatiebijeenkomst waarin buurtbewoners werden uitgenodigd om kennis te nemen van de plannen van het ICC-bestuur. Deze bijeenkomst werd bijgewoond door ruim 100 buurtbewoners met vragen over de financiering, functie en met name de rol van de omstreden imam bij ICC (NOS, 2015). Het was volgens de voorzitter een onrustige avond met veel commotie over de komst en financiering van de moskee (codering: 2-A-P-2).

De gesprekken tussen de gemeente en ICC over de aankoop van de grond is in de zomer van 2015 gestopt doordat de benodigde financiële middelen niet bijeen konden worden gebracht (De Orkaan,

2017). Volgens de voorzitter van de stichting is het gesprek gestopt vanwege enerzijds het gebrek aan financiële middelen van de stichting om de bouw te realiseren en anderzijds om de onrust in de samenleving te doen verminderen (codering: 2-A-P-2). Na het stopzetten van de gesprekken hebben zich ook geen vormen van weerstand voorgedaan.

Weerstand 2: Kooptransactie/erfpacht (fase 2)

In 2017 worden de gesprekken tussen ICC en de gemeente weer opgepakt. In tussentijd heeft stichting ICC voldoende financiële middelen bij elkaar weten te brengen om de bouw te realiseren. Opmerkelijk is dat de gemeente vervolgens een gesprek faciliteert tussen ICC en bewoners over de zorgen die er ‘destijds’ waren. Het doel van dit gesprek is om de zorgen van bewoners weg te nemen maar ook vooral de onduidelijkheden rondom de functie van de stichting (moskee of maatschappelijke organisatie) en financiering van de organisatie. De gemeente heeft bij deze bijeenkomst een faciliterende rol. Voor de gemeente waren er geen juridische belemmeringen om deze grond niet te verkopen. Immers, het bestemmingsplan was geschikt voor een multiculturele organisatie/moskee, de grond is te koop aangeboden en de stichting had inmiddels voldoende financiële draagkracht om het project voort te zetten (Gemeente Zaanstad, 2018). Ook bij deze ontwikkeling zijn er informele gesprekken gevoerd en is de wethouder gebleven bij trede 2) raadplegen op de participatieladder (codering: 1-A-P-1)

Op basis van deze initiatieven stellen Democratisch Zaanstad, VVD Zaanstad en Fractie Kat 35 vragen aan het college op 22 december 2017 over de doelstelling van ICC (moskee of maatschappelijke organisatie) en financiering van ICC. Aanvullend op het financieringsvraagstuk vragen de partijen naar de rol van de omstreden imam Tarik Ibn Ali bij de bouw van de moskee (VVD Zaanstad, 2017). In deze periode zijn er ruim 200 raadvragen beantwoord door de projectleider van de gemeente (codering: 1-A-MW-1).

Op 15 mei 2018 brengt de gemeente een persbericht uit dat de gemeentegrond aan de Forbostrook verkoopt aan ICC. De gemeente kondigt het bericht als volgt aan:

“De gemeente verkoopt een stuk grond aan de Omweg in Assendelft aan de stichting Ar-Rahma/Kleurrijk. De stichting wil op de kavel een moskee/ ICC (Islamitisch Cultureel Centrum) bouwen van ongeveer 340 m2 vloeroppervlak. De kavel die de stichting koopt is bijna 1.400 m2. Op een deel van de grond moet een moskee komen, de overige grond wordt gebruikt voor parkeren op eigen terrein.”
(Zaanstad, 2018)

Kort hierna, op 5 juni 2018, wordt door de gemeente een bijeenkomst gehouden tussen omwonenden en het ICC-bestuur. PVV-Zaanstad verspreidde dit evenement op hun Twitter-account met als boodschap dat niet alle burgers van Zaanstad zijn uitgenodigd maar een select groepje omwonenden. Via deze Tweet worden alle burgers in Zaanstad opgeroepen om aanwezig te zijn (De Orkaan, 2018). Tijdens

deze bijeenkomst wordt ook het voorontwerp van de moskee vertoond aan omwonenden. Volgens de wethouder en de projectleider werd deze bijeenkomst ook gehouden zodat omwonenden werden geïnformeerd (informeren) en hun mening konden geven over te bouwen moskee (raadplegen). Volgens de wethouder waren de aanwezige omwonenden tevreden over de bijeenkomst alsmede het bouwplan. Er werd niet expliciet aangegeven dat de veranderingen die omwonenden wilden hebben aan het pand, ook daadwerkelijk zouden worden uitgevoerd. Dat was volgens de wethouder ook niet nodig aangezien omwonenden erg tevreden waren over het voorontwerp van de moskee (coding:1-A-MW-2).

De weerstand wordt intensiever wanneer actiegroep ‘Rechts in Verzet’ 33 protestborden plaatst tegen de komst van de moskee op verschillende plekken in de stad. Deze actie, zoals beschreven op de Facebookpagina van de groep, is niet louter tegen de komst van de moskee maar ook om het volgende:

‘gelukszoekers’, het ‘feit’ dat het woord ‘kerst’ niet meer mag, en Pinksteren plaats moet maken voor het Suikerfeest, schooluitjes naar moskeeën, testosteronbommen en zwarte piet” (De Orkaan, 2018).

De gemeente Zaanstad heeft bewust niet gereageerd op de geboden weerstand van Rechts in Verzet en heeft de spandoeken ook laten verwijderen door de handhaving. Ook is er met de moskee afgesproken geen aandacht te schenken aan illegale vormen van weerstand om het niet groter te maken dan wat het is (coding:1-A-MW-2).

Vanwege alle ruis op social mediakanalen rondom de bouw van de moskee nemen enkele buurtbewoners het initiatief, op 13 juni 2018, om een eigen Facebookpagina te starten met ‘objectieve berichtgeving’. De missie van deze groep wordt als volgt omschreven:

“Wij streven er naar de vragen die er leven in Saendelft inzake de moskee te vragen aan betrokkenen, niet met het doel te overtuigen van eigen gelijk, maar om te zorgen voor een transparante en eerlijke discussie. Wij zijn niet voor of tegen een moskee. Maar willen wel weten hoe zaken wel in elkaar zitten.” (Assendelft bouw moskee - Neutrale info, 2018)

Weerstand 2: verlening omgevingsvergunning

Op 11 juli 2018 wordt er een omgevingsvergunning aangevraagd door het bestuur van ICC waarbij wederom weerstand is geboden door groep Identitair Verzet middels een spandoek op de bouwplek, met de tekst: “Wie Islam zaait, zal Sharia oogsten!”, en flyeractie door de jongerenafdeling van Identitair Verzet (Dit is Assendelft, 2018). Ook hier wordt geen aandacht geschonken door de gemeente en de stichting.

In tussentijd werd een integriteitsonderzoek ingesteld door de gemeente over de stichting op grond van de Wet bevordering integriteitsbeoordelingen door het openbaar bestuur (Wet Bibob). Dit onderzoek richt zich tot de (financiële) achtergrond van het bestuur en de organisatie (Ondernemersplein, 2018).

Na een positief uitslag van het BIBOB-onderzoek krijgt de gemeente groen licht om door te gaan met de verkoop van de grond (De Orkaan, 2018).

Op 17 oktober 2018 wordt de omgevingsvergunning verleend aan ICC voor de bouw van een moskee (Zaanstad, 2018). Ondanks de informatieavonden zijn er juridische/technische bezwaren gemaakt bij de aanvraag omgevingsvergunning. Deze worden momenteel beantwoord door de projectleider (codering: 1-A-MW-1).

Deelconclusie

Gedurende het bouwproces in Zaanstad heeft de gemeente vooraf bewust gekozen voor de trede informeren en raadplegen en is verder niet opgeschoven naar een hogere trede, ondanks de verschillende vormen van weerstand. De gemeente heeft voor deze treden gekozen vanwege het feit dat het bestemmingsplan al geschikt was om een maatschappelijke voorziening (multiculturele instelling of moskee) te bouwen. Daarnaast stond de grond al langere tijd te koop. Op het moment dat de stichting de koop van de grond en de bouw, op een rechtmatige manier, kan financieren is er voor de gemeente geen reden om het af te wijzen of de omwonenden meer of minder te betrekken dan louter informeren en raadplegen bij de koop van de grond.

De gemeente heeft verschillende kanalen ingezet om belanghebbenden te informeren waarmee werd voldaan aan het kenmerk openheid. De kenmerken van gelijkwaardigheid, debat en onderhandeling en invloed kwamen naar voren bij het voorontwerp van de moskee, waar tevens gebruik werd gemaakt door belanghebbenden. Wat betreft het ontwerp van de moskee werden omwonenden geraadpleegd. Er zijn verder voorstellen of (kleine) wijzigingen uitgevoerd op het moskeeontwerp.

Fase	Vormen van weerstand	Inhoud van weerstand	Resultaat
1.(Voor)Ontwerp bestemmingsplan	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.
2.Bestemmingsplanwijziging	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.
3.Kooptransactie/erfpacht	1. Flyeractie van groep: “Assendelft bouw moskee? 2. informele gesprekken met wethouder 3. petitie tegen komst moskee 4. informatieavond 11 mei 2015 5. Raadsvragen 6. Rechts in Verzet 7. Identitair Verzet	1. Om wijkoverleg bij te wonen door werkgroep om te protesteren. Ook wordt er een facebookpagina gestart. 2. Gesprekken met de wethouder om zorgen te uiten 3. Petitie werd meer dan 1500 getekend door burgers. 4. Onrustige informatiebijeenkomst over de komst en financiering van de moskee 5. Ruim 250 raadsvragen door lokale partijen 6. 33 protestborden geplaatst in de stad 7. Spandoek op bouwplaats	1. Trede 1&2 2. Trede 1&2 3. Trede 1&2 4. Trede 1&2 5. Trede 1&2 6. Trede 1&2 7. Trede 1&2 8. Trede 1&2
3.Verstreking omgevingsvergunning	8. Bezwaren op omgevingsvergunning	9. Bezwaren op verstrekte omgevingsvergunning	10. Trede 1&2
4.Bouw van de moskee	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.

Tabel 8: schematische weergave van gevallen per fase- Zaanstad

Al-Hijramoskee te Leiden (matige weerstand)

Algemeen

De Al-Hijramoskee is opgericht in 1980 in Leiden en is daarmee één van de oudste moskeeën van Nederland. De moskee was daarvoor gevestigd in een tijdelijke locatie die niet meer voldeed aan de behoefte van de moslingemeenschap in Leiden. Met de aankoop van het eerste pand aan de Rembrandtstraat 10 in Leiden, welk voorheen een kerkgebouw was, kreeg de gemeenschap ruimte om hun religie te belijden en onderwijskundige activiteiten te ontplooiën. Het pand van de moskee had overigens geen ‘moskeekenmerken’ als een koepel of een minaret². Naarmate het aantal moslims begon toe te nemen in Leiden, had men meer ruimte nodig en voldeed het pand niet meer voor de gemeenschap om de religie te belijden. Niet alleen de groeiende gemeenschap was de aanleiding voor een andere locatie, ook was de huidige locatie brandgevaarlijk. Dit bewoog begin jaren ‘90 het bestuur van de moskee en de gemeente om een nieuwe huisvesting te realiseren in Leiden Zuidwest. Na een zoektocht van ruim 25 jaar en maatschappelijke weerstand, waarvan de intensiviteit van de weerstand in dit onderzoek wordt gecategoriseerd als ‘matige’ weerstand, is de moskee gebouwd aan de Ter Haarplein 1 in Leiden. Dit pand bevat wel fysieke kenmerken van een moskee zoals een koepel en een minaret (Al Hijra, 2015).

Weerstand 1: Ontwerp bestemmingsplan

De communicatie tussen moskee en bewoners in de omgeving is in 2006 begonnen tijdens de vormgeving van het stedenbouwkundige plan, de zogenoemde Wijk-ontwikkel plan (hierna: WOP). Het doel van dit plan was om de polarisatie in de samenleving tegen gaan door verschillende groepen mensen³ in de samenleving dichterbij elkaar te brengen. Dit is voor de gemeente een ‘harde’ principe waar niet van mag worden afgeweken (codering:1-L-P-3). Derhalve heeft de gemeente aanvankelijk gekozen voor tredekeuze 1) informeren en 2) raadplegen op de participatieladder om alle belanghebbenden ruimte te geven voor input (codering:1-L-P-1). Voor dit plan kwamen partijen bij elkaar om te praten over de exacte locatie van de moskee op het voormalige ROC-terrein. Op verzoek van de betrokken bewoners is een verplaatsing van de bouwlocatie tot stand gekomen. Deze verplaatsing was totstand gekomen vanwege (mogelijke) parkeeroverlast waarin het moskeebestuur aan heeft meegewerkt. Deze aanpassing was ook een wens van het moskeebestuur vanwege de geschikte ligging van de nieuwe locatie (codering:1-L-P-2). Dit heeft geresulteerd in een kortere route voor moskeebezoekers waarbij werd vermeden dat ze door de woonwijken rijden en het pand in de breedte richting het oosten (richting Kaaba) gebouwd kon worden (Gemeente Leiden, 2011). De bewoners kregen ook een tweede garantie, middels een raadsbesluit van 8 juli 2009, dat er geen parkeeroverlast zal plaatsvinden (Gemeente Leiden, 2010). Deze twee documenten (stedenbouwkundig plan en

² (hoge) toren van een moskee

³ jong/oud-rijk/arm-wit/zwart-gelovig/ongelovig

raadsbesluit) vormden samen de basis voor het ontwerp bestemmingsplan dat in april 2011 is gepresenteerd aan de bewoners (Gemeente Leiden, 2011). Hiermee kan worden aangenomen dat de bewoners al vroeg in het ontwerpstadium zijn meegenomen door de gemeente.

De eerste noemenswaardige weerstand kwam in april 2011, door de belangengroep de Haagwegkwartier. Deze belangengroep was ondanks de gemaakte afspraken bezorgd over de parkeeroverlast en spoorde de leden aan om een vooraf geschreven brief te ondertekenen en te versturen aan de gemeenteraadsleden (Haagwegkwartier, 2011). In de brief worden zorgen geuit met betrekking tot parkeren en verkeerscirculatie:

“Ook dit bestemmingsplan is een lijvig boekwerk, waarin veel onderzoeken gepresenteerd worden. Toch hebben wij als buurtbewoners nog steeds veel vragen en zien niets terug van bepaalde genoemde onderzoeken. In het Haagwegkwartier Noord zijn parkeren en verkeerscirculatie nog steeds belangrijke pijnpunten” (Haagwegkwartier, 2011)

Deze actie resulteerde in totaal in 28 ‘zienswijzen’ die in de inzageperiode van het Ontwerp bestemmingsplan Haagsekwartier Noordwest zijn ingediend (Gemeente Leiden, 2011). Deze actie heeft geleid tot kleine (tekstuele) aanpassingen in het ontwerpbestemmingsplan Haagwegkwartier Noordwest (Gemeente Leiden, 2010).

Weerstand 2: richting bestemmingsplanwijziging

Op 10 juni 2011 heeft burgerplatform ‘MoskNee’ flyers uitgedeeld tegen de komst van de moskee in Leiden waar tevens een online-petitie is gestart. Deze petitie, tegen de komst van de moskee, resulteerde in 628 handtekeningen. Daartegenover werd er ook een ‘Moskja-petitie’ gestart door GroenLinks die tientallen handtekeningen verzamelde (Sleutelstad.nl, 2014). Op basis van deze (wederzijdse) weerstand werden moskeebestuurders en buurtbewoners uitgenodigd door de raadscommissie Ruimte en Regio. Tijdens dit gesprek zijn er wederom zorgen geuit door buurtbewoners:

“Nogmaals werd door de verschillende sprekers aangegeven, dat de buurt geen belang heeft bij de komst van dit Islamitisch Centrum, omdat er weinig Moslims in onze buurt wonen (wel in de wijk Leiden Zuidwest). De buurtbewoners maken zich zorgen over mogelijke parkeeroverlast door Moskeebezoekers en verkeerstoename door Moskeebezoekers en bewoners van de geplande woningen. De beantwoording van de zienswijzen heeft deze zorgen niet weggenomen. Buurtbewoners hebben te weinig vertrouwen in de gemeente en voelen zich onvoldoende gehoord” (Haagwegkwartier, 2011)

Op 26 januari 2012 wordt het bestemmingsplan door een meerderheid in de raad vastgesteld en met deze vaststelling krijgt het bestuur van Alhijra moskee groen licht om een moskee te vestigen. De partijen Leefbaar Leiden en VVD stemden tegen de komst van de moskee (Sleutelstad.nl, 2012). Volgens een interview in de Sleutelstad (2012) denkt de raad dat het met de (parkeer)overlast wel mee zal vallen en

legt de bezwaren naast zich neer (Sleutelstad.nl, 2012). Na het collegeakkoord zijn er bezwaren ingediend bij de Raad van State vanwege de komst van de moskee. Deze bezwaren hadden vooral te maken met de ligging van de moskee, de onveiligheid die het zou creëren en de parkeerdruk die zou toenemen. De rechter heeft op 30 januari 2013 het bezwaar ongegrond verklaard en daarmee is het bestemmingsplan onherroepelijk verklaard (Raad van State, 2013). Met deze wijziging werd het mogelijk om een maatschappelijke voorziening, in dit geval een islamitisch centrum, een moskee, te bouwen.

Weerstand 3: richting omgevingsvergunning

In de aanloop naar de aanvraag en verstrekking van de omgevingsvergunning voor de bouw van de moskee kwamen politieke partijen meer naar voren. Op 3 december 2012 stelde Leefbaar Leiden kritische vragen aan het college met betrekking tot de functie van de moskee in Leiden en hoe de gemeente denkt toezicht te houden op de activiteiten die in de moskee worden ontplooid (Leefbaar Leiden, 2012). Als reactie op de antwoorden van het college agendeert Leefbaar Leiden dit punt tijdens de raadvergadering op 7 februari 2013 en komt tevens met de volgende uitspraak dat de weerstand heeft doen verhitten in het debat:

“Gezien de bepalingen van de Koran welke o.a. oproept tot het doden van “ongelovigen” (zij die de islam niet aanhangen) (al-Tawbah 9:123) zou ondanks dat de overgrote meerderheid van de moslims deze oproep zonder meer naast zich neerlegt, het mogelijk kunnen zijn dat door een “radicale gelovige” grove schending van de Nederlandse Wetgeving bijv. moord, met een beroep op zijn of haar geloof, wordt gepleegd.

De Gemeente als vergunninggever voor een dergelijke centrum/moskee is, dit wetende, dan medeaansprakelijk. Hiermede hebben wij het dan nog niet eens over de onmogelijkheid voor een strenggelovige moslim te integreren in onze samenleving en bevorderen van het ontstaan van gemeenschappen van moslims die met de rug naar die samenleving gaat staan. Navrant is dan ook naar onze mening dat B&W verwijst naar Godsdienstvrijheid in ons land terwijl de Koran deze godsdienstvrijheid afwijst. “ (Leefbaar Leiden, 2012)

In december 2013 wordt door de moskee aangevraagde omgevingsvergunning verstrekt door de gemeente, ondanks de inspanning van de politiek, met name door Leefbaar Leiden. De omwonenden en Leefbaar Leiden zullen hierna verder opschalen met de weerstand om de bouw van de moskee tegen te houden (Sleutelstad.nl, 2014).

Weerstand 4: bouw van de moskee

Bij de aanvang van de bouw van de moskee wordt de weerstand intensiever en ‘media’ rijker. Waar voorheen lokale kranten werden ingeschakeld om vooral de ‘tegenkamp’ de ruimte te geven werd bij de bouw van de moskee landelijke media benaderd en social mediakanalen geraadpleegd.

Op 5 februari 2014 maakte SBS6 (Hart van Nederland) een item over de totstandkoming van de moskee in Leiden. Hier valt op dat tijdens de uitzending van Hart van Nederland in overmate de mening van de ‘tegenkamp’ wordt gekanaliseerd:

Introductie nieuws: “Omwonenden zijn boos, ze vinden het gebouw lelijk en veel te groot, bovendien vrezen zij voor parkeerproblemen en waardevermindering van hun eigen huizen. Hier op deze plek zal het islamitische centrum worden gebouwd (...)tegenover deze huizen met tot voort kort nog mooi uitzicht op een monumentale molen, veel bewoners zijn boos”. (SBS6, 2014)

Reactie geïnterviewde: “van het plan wisten wij niets van af, dat is plotseling zomaar uit de hoed gekomen van dit wordt het, en dan kunnen jullie het mee doen, schandalig. “ (SBS6, 2014)

Reactie tweede geïnterviewde: “mijn vrouw wil verhuizen, veel buurtbewoners willen verhuizen, doordat er een moskee komt is je huis bijna onverkoopbaar”. (SBS6, 2014)

Na het item van SBS6 wordt er de volgende dag een Facebookpagina aangemaakt met als naam: ‘Leiden staat op’ (Leiden Staat op, 2014). Via deze pagina worden de ontwikkelingen gedeeld met betrekking tot de weerstand.

Op 20 juni 2014 wordt de eerste paal geslagen van de moskee (Sleutelstad, 2014). Naast de grote belangstelling van de (moslim) gemeenschap was er ook tijdens deze bijeenkomst nog weerstand. Zo hebben buurtbewoners demonstratief de vlag halfstok gehangen om aan te geven dat ze weigeren zich hierbij neer te leggen (coding:1-L-MW-1). Ook werd er als protest een spandoek gehangen door Identitair Verzet en Kritische Studenten Leiden met de tekst: ‘Stop de islam, ook in Leiden’. De woordvoerder van ruim 100 buurtbewoners, Mauk Kager, kondigde een kort geding aan als volgt:

“Zodra de eerste paal geslagen is vragen we de rechter via een voorlopige voorziening om een bouwstop.” (Sleutelstad, 2014)

Het aangekondigde kort geding werd aangespannen op 10 juli 2014 door omwonenden en Leefbaar Leiden. De aanleiding van het kort geding was wederom parkeeroverlast en een (mogelijke) aantasting van de stellingmolen uit 1804 die zich vlak naast de bouw bevindt (Sleutelstad, 2014). De rechter heeft zich op 22 juli 2014 uitgesproken en heeft besloten dat de klachten van omwonenden onterecht zijn. De uitspraak was dus ten faveure van de moskee. (Sleutelstad, 2014).

Na de bouw van de moskee zijn er verschillende vormen van weerstand voorgekomen, zoals bekladding moskee, anti-Islambrieven (2016) en een demonstratie van Identitair Verzet (2018) (Sleutelstad, 2018).

Deelconclusie

De moskee Alhijra in Leiden heeft met veel soorten weerstand te maken gehad. De weerstand begon al tijdens de vormgeving van het WOP. Dit plan heeft geleid tot aanpassing van het perceel waarop gebouwd zou worden, weliswaar met instemming van het moskeebestuur. Het WOP heeft de intentie de harmonisatie in de Leidsche samenleving te versterken. Derhalve zullen alle belanghebbenden inspraak hebben over hoe hun wijk eruit zal komen te zien. De inspraak is dus al heel vroeg in het proces ingebed. De omwonenden zijn tijdig geïnformeerd en ook is voldaan aan de kenmerken van interactief beleid van Edelenbos et.al (2001). Dit blijkt uit de vormgeving van de WOP en het voorontwerp bestemmingsplan waarbij alle belanghebbenden zijn uitgenodigd en inspraak hebben gehad op het plan.

De gemeente heeft vooraf van het proces bewust gekozen voor treden 1) informeren en 2) raadplegen bij de vormgeving van het interactief beleid. De reden waarom de gemeente niet een trede hoger wilde op de participatieladder was om verschillende redenen, ten eerste voor alle inwoners van je stad moet je zorgen dat hetgeen daar waar behoefte aan is, er in voldoende mate aanwezig is. Ten tweede waren er geen juridische bezwaren met betrekking tot het aanpassen van het bestemmingsplan. Ten derde bracht het moskeebestuur eigen geld mee waardoor de koop van de grond als de bouw, financieel gezien, geen belemmering vormde. Een andere reden waarom er niet voor een hogere trede is gekozen is de uitkomst die mogelijk daaruit zou komen, namelijk: niet bouwen (coding1-L-P-3). De gemeente wil niet afwijken van een principebesluit, dat is dat er een moskee in Leiden moet komen voor een gemeenschap die daar behoefte aan heeft.

Fase	Vormen van weerstand	Inhoud van weerstand	Resultaat
1.(Voor)Ontwerp bestemmingsplan	1.Verzoek ander perceel	1.Omwonenden en moskeebestuur hebben voorkeur aangegeven op een ander perceel te bouwen	1.Locatie is aangepast
2.Richting bestemmingsplanwijziging	2.Zienswijze aan raad 3.Informele gesprekken met wethouder en AA 3.Flyers door groep: MoskNee 4.Online-petitie 5.Bezwaar op vastgesteld bestemmingsplan	2.Zienswijze i.v.m. parkeeroverlast door belangengroep 3.Flyers om de aandacht te vragen voor de komst voor de moskee 4.628 handtekeningen tegen de komst van de moskee 5.Bezwaar door belanghebbende op de bestemmingsplanwijziging	1. Trede 1&2 2. Trede 1&2 3. Trede 1&2 4. Trede 1&2 5. Trede 1&2
3.Verstrekking omgevingsvergunning	6.Kritische raadvragen in de raad	6.Vragen van Leefbaar Leiden inzake toezicht op moskee-activiteiten	6. Trede 1&2
4.Bouw van de moskee	7.Uitzending: 'Hart van Nederland' 8.Facebookgroep: Leiden staat op 9. Halfstok tijdens bouw van de moskee 10.Spandoek door Identitair Verzet en Kritische Studenten Leiden 11.Kort geding na start van bouw 12.Bezetting pand moskee	7.SBS6 HVN weidt een uitzending over de totstandkoming van de moskee zonder wederhoor van moskee 8. Facebookpagina wordt gestart om ontwikkelingen te delen en weerstand te mobiliseren 9.Buurbewoners hangen NL-vlag halfstok tijdens bouw. 10 Spandoek met tekst: 'Stop de Islam' 11.Kort geding n.a.v. overlast vanuit de moskee 12.Identitair Verzet staat op het dak van de moskee	7. Trede 1&2 8. Trede 1&2 9. Trede 1&2 10. N.v.t. 11. N.v.t. 12. n.v.t.

Tabel 9: schematische weergave van gevallen per fase- Leiden

Stichting Islamitisch Centrum te Zoetermeer (ICZ)- Zoetermeer Algemeen

Het Islamitisch Centrum Zoetermeer (hierna ICZ) is een Nederlands-Islamitische organisatie die vanuit islamitische waarden een bijdrage wil leveren aan de Zoetermeerse samenleving. Dit doet de stichting door religieuze, maatschappelijke en educatieve activiteiten te ontplooiën voor haar leden in Zoetermeer. ICZ wil ook graag een bijdrage leveren aan de harmonisatie van de Zoetermeerse samenleving door haar pand beschikbaar te stellen voor interreligieuze bijeenkomsten, culturele en maatschappelijke activiteiten. Ook wil het een ontmoetingsplek gaan worden voor thema's als taal, inburgering, veiligheid, burgerschap en gezondheid. Sinds de groei van de Zoetermeerse moslimgemeenschap vanaf 2008, heeft de stichting behoefte aan een grotere locatie (Stichting ICZ, 2018).

Weerstand 1: voorontwerp bestemmingsplan

Op 8 december 2008 is er voor de wijk Seghwaert een bestemmingsplan vastgesteld door de raad waarin de mogelijkheid is ontstaan aan de Roggeakker (gebied Zoetermeer) een maatschappelijke voorziening te kunnen realiseren. Er is vanuit de gemeente voor belanghebbenden een voorontwerp bestemmingsplan ter inspraak gelegd waar belanghebbenden op konden reageren. Dit betekent dat er vanuit de gemeente is gekozen voor trede 1) informeren en 2) raadplegen van de participatieladder. Op het voorontwerp hebben vier belanghebbenden ingesproken en *aangegeven geen moskee* te willen, voornamelijk vanwege het geringe aantal moslims in de omgeving. Ook was het gerucht dat de moskee gevestigd zou worden in de basisschool De Klimop, de reden voor bewoners om in te spreken tegen de komst van de moskee (Gemeente Zoetermeer, 2010). De gemeente reageert hierop dat er geen onderscheid mag worden gemaakt op basis van religie en het geringe aantal moslims in de omgeving niet als (juridisch) relevante argument geldt. Ook geeft de gemeente niet expliciet aan of er wel of geen moskee komt in de omgeving, ondanks kennis van de maatschappelijke gevoeligheden rondom de bouw van een moskee (codering: 1-Z-C-3). De gemeente reageert op een van de opmerkingen in het voorontwerp als volgt:

Op de locatie van de basisschool 'De Klimop' komt een onderwijsvoorziening voor speciaal onderwijs en geen moskee. Wel is het zo dat binnen de bestemming 'Maatschappelijke doeleinden' ook levensbeschouwelijke voorzieningen mogelijk zijn. In de definitiebepalingen van het bestemmingsplan wordt geen onderscheid gemaakt tussen de verschillende godsdiensten, religies en levensbeschouwelijke stromingen, aangezien dit geen ruimtelijk relevant argument is. (Gemeente Zoetermeer, 2010, p. 70)

Weerstand 2: Bestemmingsplan

Het college geeft op 23 juni 2009 een goedkeuring op het door de raad vastgestelde bestemmingsplan, ondanks alle vraagtekens bij bewoners of er wel of geen moskee komt in de omgeving. De weerstand zet zich voort op het volgende niveau, namelijk: beroep bij de Raad van State. Op 9 september 2009 heeft de vereniging Buurthuis Lissenvaart en Nimfkruiddvaart een beroep ingesteld bij de Raad van State.

De gemeente houdt haar keuze voor de trede op de ladder (1 informeren en 2 raadplegen) in stand. Een gebrekkige voorbereiding van het bestemmingsplan en kennisgeving in de Staatscourant van 27 juni 2008 waarin het ontwerp bestemmingsplan is gewijzigd t.o.v. het voorontwerp bestemmingsplan terwijl volgens de vereniging het besluit inzake de vaststelling van het voorontwerpbestemmingsplan door overschrijding van de termijn van één jaar is komen te vervallen (Raad van State, 2010). De rechter heeft het beroep van Buurthuis Lissenvaart en Nimfkruidvaart ongegrond verklaard en is het bestemmingsplan ook onherroepelijk verklaard.

Volgend op de uitspraak van de rechter heeft bewonersinitiatief 'Seghwaert in Protest' op 27 maart 2012 een klachtbrief verstuurd aan het college van Burgermeester en Wethouders van Zoetermeer, die later ook door de nationale ombudsman zou worden behandeld. Deze brief, van 19 bladzijden, bevat verwijten naar de gemeente Zoetermeer van nalatigheid van beginselen van behoorlijk bestuur, vooringenomenheid, belangenverstrengeling, willekeur, onzorgvuldigheid, misbruik van macht en onduidelijke motivaties (SIPZoetermeer, 2012). Het bestuur van het bewonersinitiatief geeft aan het vertrouwen in de gemeente helemaal kwijt te zijn. Een van de redenen waarom het initiatief het vertrouwen kwijt is, is het ontbreken van participatie, inspraak en matige communicatie naar de belanghebbende toe. In de brief van het bewonersinitiatief wordt beschreven dat tijdens de eerste voorlichtingsbijeenkomst een bewoner 'per toeval' erachter kwam dat er een moskee zou komen. Dit was dus niet besproken met de bewoners. Bij de uitnodiging voor een tweede WOP-voorlichting aan buurtbewoners werd vanuit de gemeente uitdrukkelijk vermeld dat er niet over de komst van de moskee gesproken mocht worden. Dit heeft tot grote ontzetting geleid van buurtbewoners. Dit wordt als volgt beschreven in de klachtbrief:

“Vele bewoners die reeds in het Wijk Ontwikkel Plan waren betrokken, waren met stomheid geslagen. Waarom wel meepraten over speeltuintjes en niet over de zo onrustbarende komst van een moskee? Waarom mag er niet over de moskee gesproken worden? Hoe kan men pretenderen “mensen maken de wijk”, om ons vervolgens bij zo’n belangrijke ruimtelijke ontwikkeling het zwijgen op te leggen.”
(SIPZoetermeer, 2012)

Hieruit blijkt dat er niet is voldaan aan de kenmerken van interactief beleid (Edelenbos, Teisman, & Reuding, 2001), openheid, gelijkwaardigheid, debat en onderhandeling en invloed.

Op de informatiebijeenkomst op 13 oktober 2011 tussen buurtbewoners en moskeebestuurders haakt het bestuur af vanwege veiligheidsredenen. Vanwege een grote opkomst was een tweede bijeenkomst georganiseerd op 19 oktober 2011. Het valt op dat ook de wethouder naar huis wordt geëscorteerd door de politie vanwege veiligheidsredenen, en mogelijk ook zijn familie wordt beveiligd (West, 2011). In tussentijd was ook een petitie gestart tegen de komst van de moskee en getekend door ruim 2000 burgers. Ook werden er Kamervragen gesteld aan de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

naar aanleiding van de onrust in Zoetermeer door de Kamerleden Wilders en Van Klaveren (beiden PVV) (Overheid.nl, 2011).

Weerstand 3: omgevingsvergunning en koop/erfpacht (deel 1)

Er wordt op 8 december een ‘moskeemars’ van burgers verboden door de politie omdat deze niet vooraf is aangekondigd (AD, 2011). De bewoners wilden met de mars en een flyeractie meer aandacht voor de actie vragen. Het moskeebestuur vraagt ondanks de weerstand toch een omgevingsvergunning aan, die overigens wordt toegekend op 16 februari 2012 en koopt ook de kavel in Seghwaert (Zoetermeer Nieuws, 2012). Partijen als Seghwaert in Protest heeft bezwaarschrift ingediend en spoorde andere partijen hetzelfde te doen:

“We piekeren er niet over om ons verzet te staken. Desnoods gaan we door tot aan de Raad van State, want voor de buurtbewoners blijft het onacceptabel dat er op deze locatie, midden in een drukke woonwijk, een moskee wordt neergezet” (AD Haagsche Courant, 2012)

Deze oproep heeft geleid tot meer dan 300 bezwaarschriften (AD, 2012).

Na vele soorten weerstand begint de weerstand zich te richten tot de financiële tekortkomingen van de ICZ. Uit artikelen (AD, 2012) blijkt dat de stichting na aankoop van de grond nog ruim 800.000 euro tekortkomt om de bouw te starten.

Op 16 april heeft de gemeente een onafhankelijke klachtencommissie aangesteld om advies uit te brengen over de 300 bezwaarschriften tegen de komst van de moskee en op basis van een aanklacht van SIP tegen het college van Zoetermeer (Dichtbij.nl, 2012). De onafhankelijke bezwarencommissie stelt op 5 juni 2012 dat het college **foutief** heeft besloten om de vergunning te verlenen aan de moskee, vanwege het aantal opgegeven bezoekers irreëel is met de omvang van het pand. Dit zou ook betekenen dat het aantal parkeerplekken onvoldoende zou zijn. Ook stelde de commissie dat deze moskee ‘geen multifunctioneel gebouw’ is en dat het niet past in het bestemmingsplan. Om de moskee te vestigen zou er wederom een bestemmingsplanwijziging moeten plaatsvinden (Zoetermeer Nieuws, 2012). Het college heeft het advies ook overgenomen en de koop werd teruggedraaid. Vanaf dit punt begint de zoektocht naar een nieuwe locatie voor de bouw van de moskee (Gemeente Zoetermeer, 2013).

Op 1 juli komt er nog een verrassend resultaat, dit keer van de nationale ombudsman. In het rapport Informeren of meebeslissen? (2013) oordeelt de ombudsman de klacht tegen het college van burgemeester en wethouders gegrond:

“De klacht over het college van burgemeester en wethouders is wat betreft het doorlopen participatietraject gegrond, wegens strijd met het vereiste bevorderen van actieve deelname door de burger..... Desondanks concludeert de Nationale ombudsman, gelet op het verloop van de procedure, dat het college van burgemeester en wethouders niet heeft gehandeld in overeenstemming met het vereiste bevorderen van actieve deelname door de burger. Toen bleek dat het oorspronkelijk ingenomen uitgangspunt over participatie, te weten informeren, tot zoveel onduidelijkheid en commotie leidde had het college er beter aan gedaan niet alleen een begeleidingscommissie in te stellen, maar terug te gaan naar het uitgangspunt van burgerparticipatie en – voordat het proces verder ingezet werd – eerst voor iedereen heldere en gemotiveerde keuzen te maken over de aard van de burgerparticipatie en daarbij tevens te zorgen voor een constructieve houding en voor een actieve en adequate informatievoorziening“ (De Nationale Ombudsman, 2013)

Weerstand 3: omgevingsvergunning en koop/erfpacht (deel 2)

Naar aanleiding van het advies van de onafhankelijke bezwarencommissie is de gemeente en het moskeebestuur op zoek gegaan naar een nieuwe locatie voor de bouw van de moskee. In januari 2014 krijgt het bestuur een nieuwe locatie voorgesteld aan de Olaf Palmelaan. Het moskeebestuur gaat in op dit voorstel (Gemeente Zoetermeer, 2014).

Om de weerstand in deze fase te minimaliseren besluit de gemeente de bewoners beter te informeren door hen mee te nemen in de ontwikkelingen rondom de bestemmingsplanwijziging en de bouw van de moskee (codering:1-Z-C-2). De gemeente heeft op 12 april 2018 een informatieavond georganiseerd. Het gehanteerde samenspraakniveau was 1 informeren (Gemeente Zoetermeer, 2018). Daaropvolgend worden er raadvragen gesteld door PVV Zoetermeer over de nieuwe moskee en de financiering van de moskee. Het moskeebestuur geeft een dag later ook aan financiële inzichten te willen geven aan belanghebbenden (AD, 2018).

Op 21 augustus 2018 vraagt het moskeebestuur de omgevingsvergunning aan voor de nieuwe locatie aan de Olaf Palmelaan. Dit zal ook de aanleiding moeten zijn voor een bestemmingsplanwijziging of afwijzing. De gemeente geeft ook aan het voorontwerp bestemmingsplan voor te leggen aan de belanghebbende en vervolgens over te gaan op het ontwerpbestemmingsplan (Gemeente Zoetermeer, 2014).

Tijdens de collegevergadering op 4 december 2018 wordt besloten dat een samenspraakprocedure wordt gestart waarin burgers actief worden meegenomen. Dit wordt in verschillende vormen gedaan, namelijk het voorontwerpbestemmingsplan wordt ter inzage gelegd vanaf 14 december 2018 enerzijds en anderzijds kiest de gemeente om een schaal op de ladder op te hogen naar 2) raadplegen.

Het te nemen besluit werd als volgt opgenomen in het collegevoorstel:

Samenspraak op het niveau van 'raadplegen' te verlenen door het voorontwerpbestemmingsplan 'Islamitisch Cultureel Centrum' gedurende zes weken ter inzage te leggen, waarbij eenieder de gelegenheid krijgt een samenspraakreactie in te dienen (Gemeente Zoetermeer, 2018)

Deelconclusie

Het moskeebestuur van ICZ en de gemeente Zoetermeer hebben verschillende vormen van weerstand ervaren bij de totstandkoming van de moskee. Zienswijzen, klachtbrieven, petitie, onrustige informatieavonden en landelijke (politieke) aandacht. Een noemenswaardig detail is dat de klacht van de bewoners tegen de gemeente terecht is gekomen bij de nationale ombudsman. De vormen van weerstand hebben uiteindelijk ertoe geleid dat een toetsing, door een onafhankelijke commissie, van de functionaliteit van de moskee heeft plaatsgevonden. Uit deze toetsingen zijn meerdere handelingsfouten, of procedurefouten, naar voren gekomen waardoor de gemeente genoodzaakt was om de vergunning in te trekken en samen met ICZ een nieuwe locatie voor de moskee te vinden.

Uit het rapport van de nationale ombudsman blijkt dat de gemeente heeft gekozen voor trede 1) informeren voor de bouw op de Roggeakker in het Wijk-ontwikkelplan. De verstrekte informatie was niet helder en gaf voor burgers geen voldoening. Dit heeft voor veel meer vragen gezorgd vanuit de burgers. Er werd niet voldaan aan de kenmerken⁴ van Edelenbos et.al (2001). Onduidelijkheid heeft in deze casus de mate van weerstand doen verhogen. Op de nieuwe locatie, Olaf Palmelaan, heeft de gemeente de communicatiestrategie en tredenkeuze herzien en is voor raadplegen gekozen bij het bestemmingsplan en het voorontwerp van de moskee.

⁴ Openheid, gelijkwaardigheid, debat en onderhandeling, invloed

Fase	Vormen van weerstand	Inhoud van weerstand	Resultaat
1.(Voor)Ontwerp bestemmingsplan	1.Zienswijze	1.Zienswijzen ingediend voor geen moskee vanwege gering aantal moslims in omgeving	Trede 1
2.Richting bestemmingsplanwijziging	2.Beroep bij Raad van State	2.Beroep vanwege geringe voorbereiding van gemeente en termijnverloop	Trede 1
3. omgevingsvergunning en koop/erfpacht (deel 1)	3.Klachtbrief van bewoners	3.Brief van 19blz aan het college van behoorlijk bestuur tegen gemeente aan nationale ombudsman.	Trede 1
	4.Petitie tegen de moskee	4.Petitie wordt door ruim 2000 burgers getekend.	Trede 1
	5.Onrust op informatieavond	5.Veel belangstelling en onrust tijdens de informatieavond	Trede 1
	6.Wethouder wordt bedreigd	6.Wethouder en familie worden bedreigd en beveiligd door politie.	Trede 1
	7.Kamervragen door PVV	7.Kamervragen aan minister BZK door Wilders en Van Klaveren.	Trede 1
4. omgevingsvergunning en koop/erfpacht (deel 2)	8.Moskeemars	8.Mars tegen de komst van de moskee	Trede 1&2
	9.Bezwaarschrift op vergunning	9.Bezwaarschrift van SIP na verstrekte vergunning. 300 bezwaarschriften ingediend.	Trede 1&2
	10.Raadvragen over moskee	10. PVV stelt vragen in de raad omtrent financiering van de moskee	Trede 1&2
7.bouw van de moskee	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.

Tabel 10: schematische weergave van gevallen per fase- Zoetermeer

Resultaten uit de interviews in tabel

Voor dit onderzoek zijn er 12 personen/organisaties benaderd voor het interview (bron: bijlage 3, codering). Hiervan zijn er zes akkoord gegaan met een interview waarvan het resultaat hieronder is gepresenteerd. De overige personen/organisaties (zie bijlage 5) waren niet bereid om mee te werken aan dit onderzoek.

(Tabel 11: resultaten uit de interviews)

Gemeenten	Zaandijk/Assendelft		Leiden	Zoetermeer	
	Gemeente (projectleider & wethouder)	Moskeebestuurder (moskee Arrahma kleurrijk Assendelft)	Gemeente (projectleider)	Weerstandbieder (belangengroep Haagsewegkwartier)	Gemeente (projectleider)
Communicatie	Informeel spreekuur Informatieavond Website-krant-nieuwsbrief-social media	Geen communicatiemiddel ingezet in fase 1 Inloopdiscussie in fase 2 Website-krant-nieuwsbrief-social media in fase 2	(informeel) spreekuur Inloopspreekuur (WOP & voorontwerp bestemmingsplan) Inloopdiscussie Informatieavond	Informatieavond Informeel spreekuur	Informatieavond Website-krant-nieuwsbrief-social media
Hoe zijn burgers erachter gekomen over bouw moskee?	Krant	krant	Via Wijk ontwikkelplan Voorontwerp bestemmingsplan	-Informatieavond	krant
Mate van weerstand	Klein	N.v.t.	Matig	N.v.t.	Groot
Vormen van weerstand (op basis van interviews)	Raadvragen (+200) Bezwaar omgevingsvergunning Spandoeken Onrustige informatieavond (Online)petities	Politieke discussie Onrustige informatieavond Onjuiste informatie verstrekt door raad aan belanghebbende Geen bereidheid om te willen praten van politici met bestuur	Politieke discussie Onrustige informatieavond Bezwaar (Raad van State) Vandalisme Vlag halfstok Spandoeken (online)petities	Zienswijze Inloopdiscussie Informeel spreekuur	bezwaarschriften klachtbrief weerstand via social media klacht bij ombudsman (online)petities
Keuze trede van participatieladder	1) Informeren 2) Raadplegen	Geen concreet antwoord	1) Informeren 2) Raadplegen	1) Informeren 2) Raadplegen	1) Informeren (eerste locatie: Roggeakker) 1) Informeren en 2) raadplegen (tweede locatie: Olaf Palmelaan)
Hoe werd inspraak vormgegeven door de gemeente?	Informatiebijeenkomst Informeel spreekuren Voorontwerp moskee	n.v.t.	WOP Voorontwerp bestemmingsplan Voorontwerp moskee	n.v.t.	WOP Voorontwerp bestemmingsplan Voorontwerp moskee
Aanvankelijke keuze trede aangepast?	Nee	n.v.t.	Nee	n.v.t.	Ja
Reden voor (geen) aanpassing van trede?	Bestemmingsplan was geschikt Kavel stond te koop Stichting voldoende kapitaal	n.v.t.	Geen (juridisch) argumenten om bestemmingsplan niet te wijzigen en moskee niet te bouwen	n.v.t.	Aantal klachtbrieven tegen gemeentebestuur en de komst van moskee Fouten in uitvoering participatieproces

5. Analyse

In het vorige hoofdstuk is de casusbeschrijving van de drie moskeeën weergegeven. De informatie is verkregen vanuit beleidsdocumenten, media en interviews.

In dit hoofdstuk wordt de analyse beschreven waarbij een koppeling wordt gemaakt tussen het theoretisch kader en de casusbeschrijving. De opzet van de analyse, per gemeente, is als volgt: er zal gekeken worden naar de vormen van de geboden weerstand. Vervolgens wordt er gekeken hoe deze weerstand zich heeft vertaald in de vormgeving van interactieve beleidsvorming. De casussen worden beschreven op basis van de mate van weerstand, van klein naar groot.

Maatschappelijke weerstand

De theorie geeft definities van weerstand die op elkaar lijken. Weerstand wordt als een verzamelbegrip gezien van een opeenvolging van acties om veranderingen tegen te gaan of een kracht die een beweging stopt of vertraagt (Rijnja, 2012). In dit onderzoek wordt maatschappelijke weerstand als volgt gedefinieerd: “een opeenvolging van zowel legale als illegale acties om veranderingen tegen te gaan.” Maatschappelijke weerstand wordt gevormd door een ontwikkeling die de maatschappij, of een deel van de maatschappij, wilt stoppen of vertragen. Een voorbeeld is de stedelijke herontwikkeling van Den Haag en omringende gemeenten. In dit voorbeeld zijn verschillende vormen van weerstand geboden door de omringende gemeente om de gemeentelijke herindeling te stoppen. De drie hoofdredenen waarom men weerstand had geboden was angst voor verandering, betrokkenheid bij de buurt en morele verontwaardiging (richting de gemeente). Hierna zal de analyse plaatsvinden op communicatie, mate van weerstand en vormgeving van interactieve beleidsvorming per gemeente, op volgorde van de mate van weerstand (klein, matig, groot).

Stichting Ar-Rahma & Kleurrijk Saendelft (ICC)

Uit de casus van Stichting Ar-Rahma & Kleurrijk Saendelft (ICC) blijkt dat er vergelijkbare vormen van weerstand zich hebben afgespeeld met dezelfde beweegredenen als bij de gemeentelijke herindeling waaronder ‘verdwijning’ van de lokale identiteit en onduidelijkheid van de plannen.

De ICC in Zaanstad had te maken met een geschikt bestemmingsplan. Een geschikt bestemmingsplan ondergaat niet een wijziging bestemmingsplanproces, dus ook niet het onderdeel ‘voorontwerp bestemmingsplan’ waarin burgers kunnen participeren. De grond stond al enige tijd te koop en de ICC kocht de grond op het moment dat het ingezameld bedrag toereikend was.

Communicatie

De belanghebbenden kwamen er via de lokale krant achter dat er een moskee zou komen in Assendelft. Vooraf werd de communicatie rondom de bouw van de moskee zowel door de gemeente als de moskee

niet georganiseerd, ondanks dat de gevoeligheden bekend waren. De communicatie vanuit de gemeente (voorlichtingsavond, informeel spreekuur) vond plaats na de weerstand om de omgeving te informeren.

Mate van weerstand

In Zaanstad hebben burgers drie weerstandsrouten bewandeld, namelijk: de wettelijke inspraakmomenten, de informele route en de onwettelijke route (op kleinschalig niveau). Er zijn flyeracties gehouden, informele gesprekken geweest tussen wethouder en burger, petities getekend, informatieavonden georganiseerd, er zijn raadsragen door raadsleden gesteld en er is een spandoek geplaatst (zie tabel 7). Vanaf het begin van de totstandkoming van de moskee had de gemeente gekozen voor trede 1) informeren en trede 2) raadplegen. De reden voor de keuze voor deze treden had te maken met de specifieke context voor de moskee, het bestemmingsplan was al geschikt om een multiculturele voorziening, dus ook een moskee, te bouwen. Als tweede reden noemt de gemeente dat de grond al langere tijd te koop stond en tot die tijd geen biedingen waren gedaan om de grond te kopen. Als derde en laatste noemt de gemeente dat de koper (ICC) de benodigde financiële middelen ingezameld had om zowel de koop als de bouw te kunnen starten. Juridisch zou louter een negatief Bibob-advies een belemmering kunnen zijn om deze transactie te stoppen, maar daar was geen sprake van. ICC kreeg een positief Bibob-advies, dat betekent dat er geen (financiële) onrechtmatigheid is van het bestuur als de stichting.

De moskee kreeg weerstand toen de omstreden imam werd uitgenodigd voor de benefiet om geld in te zamelen waardoor vraagtekens ontstonden over de financiering van ICC. De weerstand werd groter vanwege de onduidelijkheid rondom de plannen, of het een moskee of een multicultureel centrum zou worden, en waarom het van de een naar de ander veranderde. Dit werd namelijk noch door de gemeente noch door het bestuur naar de omwonenden tijdig gecommuniceerd.

Participatieladder

Wat betreft de interactieve beleidsvorming geeft de gemeenteambtenaar en wethouder van Zaanstad aan dat er aanvankelijk gekozen is voor trede 1) informeren en trede 2) raadplegen. Deze treden zijn bewust gekozen vanwege de specifieke context waarin de moskee zich bevond, namelijk een geschikt bestemmingsplan, grond die te koop stond en voldoende financiële middelen van de stichting. De keuze voor de trede is dus niet aangepast naar aanleiding van verschillende vormen van intensieve weerstand. Hieruit kunnen we concluderen dat een ‘kleine’ vorm van weerstand geen invloed heeft op de vormgeving van interactieve beleidsvorming.

Al-Hijramoskee Leiden

Uit de casus van de Al-Hijramoskee in Leiden blijkt dat er vergelijkbare vormen van weerstand zich hebben afgespeeld met dezelfde beweegredenen als bij de gemeentelijke herindeling waaronder ‘verdwijning’ van de lokale identiteit en ‘ondemocratische procedures.’

In tegenstelling tot de moskee ICC in Zaanstad had de Al-Hijramoskee in Leiden wel een bestemmingsplanwijziging nodig. Het bestemmingsplan was niet geschikt voor een maatschappelijke voorziening zoals een moskee en moest derhalve worden aangepast. De gemeente was min of meer voorbereid op de weerstand en besloot om de belanghebbende zo vroeg mogelijk te betrekken in het proces.

Communicatie

De communicatie rondom de bouw van de moskee werd al vroeg vormgegeven door de gemeente. Dit gebeurde in de vormgeving van een zogenoemde Wijk ontwikkel plan (WOP) dat participatief totstand is gekomen. Al vroeg van de totstandkoming van de moskee waren de belanghebbenden betrokken geweest om gebruik te maken van inspraakmomenten die werden geboden door de gemeente. Er werd consequent gereageerd op alle inspraakreacties en zienswijzen die juridisch steekhoudend was.

Mate van weerstand

In Leiden hebben de burgers, net zoals in Zaanstad, drie routen bewandeld, namelijk de wettelijke inspraakmomenten, de informele route en de onwettelijke route (op matige hoogte). Er zijn flyers uitgedeeld, petities getekend, informele gesprekken geweest, informatieavonden georganiseerd, spandoeken geplaatst, bezwaar bij Raad van State en meer (zie tabel 8). Op basis van deze vormen van weerstand wordt het geschaard onder ‘matige’ vorm van weerstand. De reden voor weerstand is verschillend. In de beginfase van de weerstand gaat de weerstand vooral om de (ongunstige) locatie van de moskee en dat de locatie verkeersonveiligheid en parkeerdruk zou kunnen veroorzaken. Een fase later wordt aangegeven dat de moskee het uitzicht van de molen belemmert, wat neerkomt op verdwijning van de ‘lokale’ identiteit. Later in de fase worden deze argumenten aangevuld met de ‘ondemocratische’ procedures die de gemeente zou hebben uitgevoerd bij de totstandkoming van de moskee. Het feit dat deze moskee ook het landelijke nieuws haalt en de aandacht trekt wordt de indruk gewekt dat de gemeente zonder inspraak een goedkeuring heeft gegeven voor een moskee in een wijk waar geen moslims wonen.

Participatieladder

Wat betreft de interactieve beleidsvorming heeft de gemeente Leiden bewust gekozen voor trede 1) informeren en trede 2) raadplegen op de participatieladder. Er zijn een aantal redenen waarom bewust is gekozen voor deze treden en ook niet is afgeweken van deze treden. De reden waarom voor deze

traden is gekozen is omdat de gemeente Leiden een stad wil zijn voor iedere burger, dus ook voor de Leidsche moslinggemeenschap. Dit betekent dat er op de meest geschikte locatie een moskee zal komen. Dit noemt de gemeente ook wel een ‘principebesluit’ waar de gemeente wel over zou kunnen praten maar naar eigen zeggen ‘onveranderbaar’ is. Een tweede reden is het feit dat er geen juridische bezwaren zijn tegen de komst van de moskee. Als derde reden wordt de financiële draagkracht genoemd. Indien de moskee over voldoende financiële middelen beschikt om zowel de grond te kopen als te bouwen, wordt er nog een belemmering weggenomen. Hieruit kunnen we concluderen dat ook een matige vorm van weerstand geen invloed heeft op de vormgeving van interactieve beleidsvorming.

Stichting Islamitisch Centrum Zoetermeer (ICZ) Zoetermeer

Ook uit deze casus van ICZ blijkt dat er vergelijkbare vormen van weerstand zich hebben afgespeeld met dezelfde beweegredenen als bij de gemeentelijke herindeling waaronder ‘angst voor verandering’ en ‘ondemocratische procedures’.

Net zoals de moskee in Leiden, de Al-Hijramoskee, had de ICZ ook een bestemmingsplanwijziging nodig om het multiculturele centrum (moskee) te bouwen. Ook dit proces is begonnen met een Wijk ontwikkel plan, voorafgaand aan het voorontwerp bestemmingsplan. Hierin werd aangegeven dat er een moskee zou komen. Er werd echter geen ruimte gegeven voor inspraak over de moskee, zowel bij de eerste als bij de tweede WOP-bijeenkomst. De onduidelijkheid werd groter na abstracte antwoorden van de gemeente op de ingediende zienswijze en vragen van burgers of er wel of geen moskee zou komen in de wijk.

Communicatie

De communicatie rondom de bouw van de moskee was niet consequent georganiseerd, ondanks kennis van de maatschappelijke gevoeligheden. Dit droeg bij aan de onduidelijkheid rondom intenties en plannen van de gemeente om daar wel of geen moskee toe te staan. De vormgeving van communicatie voldeed niet aan het kenmerk ‘openheid’. Echter, na de vele klachten van belanghebbenden en het rapport van de nationale ombudsman heeft de gemeente de communicatie aanzienlijk verbeterd. Er werd meer informatie gedeeld bij elke mijlpaal op de gemeentelijke websites, belanghebbenden werden proactief geïnformeerd en bewoners kregen meer inspraak bij de vormgeving van de moskee.

Mate van weerstand

De weerstand begon zich te vormen in alle drie de categorieën, namelijk: wettelijke inspraakmomenten, de informele route en de onwettelijke route (op grote hoogte). De reden voor weerstand was vanwege de onduidelijkheid rondom de plannen van de gemeente en de ondemocratische procedures. Ook werd er weerstand geboden doordat de gemeente het participatiedeel oversloeg. Dit werd door de ombudsman gezien als een procedurele fout. Dit zorgde ervoor dat de weerstand naar de gemeente groter werd. Er

werden diverse vormen van weerstand geboden, zoals zienswijzen, beroep bij de Raad van State, klachtbrieven, petities, moskeemars en bedreiging van de wethouder. Deze samenstelling, inclusief de betrokkenheid van de nationale ombudsman, maakt het dat deze weerstand wordt gecategoriseerd onder ‘grote’ mate van weerstand. De koop van de grond door de moskee en de toekenning van de omgevingsvergunning door de gemeente deed bij veel burgers de emmer doen overlopen en werden er massaal klachtbrieven geschreven. Zowel aan het adres van de gemeente als de moskee. Dit heeft geleid tot een herziening van de omgevingsvergunning en hieruit bleek volgens onafhankelijke onderzoekscommissies, dat de moskee geen multifunctionele voorziening is. Ook waren er fouten gemaakt in het geschatte aantal verwachte bezoekers welke ook weer heeft geleid tot het onderschatten van de parkeeroverlast. Het advies was dan aan de gemeente om deze dan ook in te trekken. De gemeente heeft het advies opgevolgd en is samen met het moskeebestuur verder gaan kijken naar een andere geschikte locatie voor de bouw van de moskee.

Participatieladder

Wat betreft de vormgeving van interactieve beleidsvorming heeft de gemeente gekozen voor trede 1) informeren. Er werd geen ruimte voor inspraak gegeven bij de WOP voor het gedeelte van de moskee. Ook was de gemeente onduidelijk bij de beantwoording van de zienswijzen over de komst van de moskee. De keuze van de trede blijkt tevens uit het rapport van de nationale ombudsman (zie casusbeschrijving ICZ). De ontwikkeling voor een nieuwe locatie begon vorm te krijgen naar aanleiding van het aantal klachtbrieven tegen de gemeente en de komst van de moskee. Vanwege het aantal van deze brieven besluit de gemeente een onafhankelijke commissie in te stellen die naar de inhoud kijkt van de te vestigen moskee. Hierdoor wordt de moskee verplaatst naar de Olaf Palmelaan. De gemeente kiest echter voor een opschaling van de trede, namelijk 2) raadplegen, in verband met de samenspraakprocedure. Hieruit kan geconcludeerd worden dat ook een grote mate van weerstand geen (directe) invloed heeft op de vormgeving van interactieve beleidsvorming. Wel heeft weerstand, specifiek de klachtbrief van 19 blz. tegen de gemeente, bijgedragen aan de herziening van de functionaliteit van de moskee door de onafhankelijke bezwarencommissie en daarbovenop een geveld oordeel door de nationale ombudsman over de gehanteerde route voor de burgerparticipatie.

Conclusie

De onderzoeksvraag van dit onderzoek luidt:

Heeft de mate van maatschappelijke weerstand invloed op de vormgeving van interactieve beleidsvorming in de gemeente bij de totstandkoming van de bouw van een moskee en hoe kan dit verklaard worden?

In dit onderzoek zijn drie moskeeën onderzocht die verschillende vormen van weerstand hebben meegemaakt bij de totstandkoming van de bouw in de afgelopen 10 jaar. Deze vormen, gecategoriseerd naar klein, matig en groot, zijn in acht genomen bij de invloed op de vormgeving van de interactieve beleidsvorming en de ontwikkeling hiervan. Er is gekeken naar situaties waarin eerst weerstand werd geboden en daarna de interactieve beleidsvorming heeft (om)gevormd maar ook naar situaties waarin dat andersom heeft plaatsgevonden.

Uit interviews met ambtenaren, wethouder, belangenvereniging en moskeebestuurders zijn de invloeden van de mate van weerstand geanalyseerd. Uit dit onderzoek blijkt dat een kleine weerstand in een gemeente, de gemeente Zaanstad, geen invloed heeft gehad op de vormgeving van interactieve beleidsvorming ondanks de weerstand. De gemeente Zaanstad heeft juridische voorwaarden waarin de gemeente haar grond mag verkopen en heeft zich ook gehouden aan de wet- en regelgeving. Het is noemenswaardig dat de casus van Zaanstad minder complex was vanwege het geschikte bestemmingsplan voor een moskee. De voorwaarden van de gemeenten voor de bouw zijn: geschikte bestemmingsplan, grond die te koop staat en voldoende financiële middelen van stichting/organisaties. Indien wordt voldaan aan deze voorwaarden zijn er weinig tot geen bezwaarmogelijkheden die juridisch stand kunnen houden. Ook hier is weer rekening gehouden met voldoende parkeermogelijkheden.

De casus van de Alhijra-moskee in Leiden heeft wel een bestemmingsplanwijziging moeten ondergaan vanaf het voorontwerpbestemmingsplan tot aan de uitspraak van de Raad van State. Parkeerdruk en verkeersonveiligheid waren aanvankelijk redenen om het bezwaarproces te continueren waarin ook de weerstand groter werd door inmenging van anti-islamgroepen en landelijke media. De gemeente heeft vanaf het begin, vormgeving van het Wijk ontwikkelplan, dat voorafgaand het voorontwerp bestemmingplan heeft plaatsgevonden, actief de burgers geïnformeerd en betrokken. De gemeente heeft aanvankelijk gekozen voor trede 1) informeren en 2) raadplegen. De keuze is ook niet veranderd naar aanleiding van de weerstand. Dit komt omdat de gemeente Leiden een ‘principekeuze’ heeft gemaakt waarin verschillende groepen burgers naast elkaar leven, dus ook de moslimgemeenschap met een behoefte voor een moskee. Hier wil de gemeente niet van afwijken en heeft dus weerstand geen invloed gehad op de vormgeving van interactieve beleidsvorming. Een andere reden waarom niet voor een hogere trede te kiezen was om geen vetorecht te geven voor belanghebbenden die de moskee niet willen

hebben in de wijk. Er kunnen burgers zijn die snel geneigd zijn om dan gebruik te maken van hun stem om de totstandkoming van de bouw van de moskee tegen te houden. De gemeente neemt en behoudt die positie zelf. Ook hier kunnen wij concluderen dat een matige vorm van weerstand geen invloed heeft op de vormgeving van interactieve beleidsvorming.

De moskee in Zoetermeer, ICC, is een soortgelijke casus als de moskee in Leiden. Deze moskee had eveneens een bestemmingsplanwijziging nodig. Voorafgaand werd ook een Wijk ontwikkelplan samengesteld waarin niet werd gecommuniceerd dat er een moskee zou komen. Ook was de gemeente hier onduidelijk over. Er werd immers gekozen voor trede 1) informeren, die ook niet juist werd uitgevoerd. Het bestemmingsplan werd door het college besloten en vervolgens ook door de Raad van State onherroepelijk verklaard. Het aantal klachten en bezwaren deed de gemeente een commissie doen oprichten om de klachten ‘objectief’ te kunnen beoordelen. Het advies van deze commissie was dan ook de verleende omgevingsvergunning in te trekken vanwege inschattingfouten die de gemeente heeft gemaakt op basis van het aantal bezoekers en het beschikbare aantal parkeerplekken. Bij nader inzien paste de moskee ook niet in het bestemmingsplan doordat de moskee geen ‘multifunctionele ruimte’ was zoals aanvankelijk werd gedacht. De gemeente heeft dit advies opgevolgd. Op basis van het advies van de nationale ombudsman is ook een samenspraaktraject gestart waarin de keuze voor de trede werd herzien. De keuze voor trede 1) informeren werd aangevuld met trede 2) raadplegen.

Hieruit kan geconcludeerd worden dat een grote mate van weerstand **indirect** invloed heeft op de vormgeving van interactieve beleidsvorming. Begane fouten in de samenspraakprocedure is, zoals beschreven door de ombudsman, nog altijd **de directe aanleiding** geweest voor de herziening van het dossier. Indien de communicatie en informatie was geweest naar zoals beschreven in de ‘Samenspraak verordening’ gemeenteverordening, was de keuze niet heroverwogen.

Uit dit onderzoek kunnen we concluderen dat de mate van weerstand niet direct een invloed heeft op de vormgeving van interactieve beleidsvorming. Dit bevestigt ook de hypothese/verklarende verwachting. Ook kunnen we concluderen dat de mate van weerstand wel een aanleiding kan zijn voor een herziening van een eerder genomen besluit, maar dit betekent niet dat het per definitie leidt tot meer of minder inspraak. Fouten in de samenspraakprocedure, oftewel ‘procedurefouten’ kunnen wel een aanleiding zijn voor de vormgeving van interactieve beleidsvorming.

Reflectie, discussie en aanbevelingen

Reflectie

Interactieve beleidsvorming

In dit onderzoek zijn verschillende theorieën gebruikt voor de concepten ‘maatschappelijke weerstand’ en ‘interactieve beleidsvorming’. Er zijn genoeg modellen en theorieën over interactieve beleidsvorming die ook naadloos aansluiten op de onderzoeksvraag in dit onderzoek. Een daarvan is het model van Edelenbos, Teisman en Reuding (2001) en het model van Pröpper en Steenbeek (1998, 1999). Beide modellen/theorieën vullen elkaar aan met betrekking tot interactief beleidsvorming en de vormgeving hiervan. De theorie van Pröpper en Steenbeek (1999) geeft tevens inzicht over de communicatiemiddelen om te kunnen voldoen aan de kenmerken van interactief beleid. Dit onderzoek heeft bijgedragen aan de theorie door het model te gebruiken op een maatschappelijk gevoelig onderwerp, namelijk: bouw van de moskee. Het heeft aangetoond dat bij de bouw van de drie onderzochte moskeeën, vanaf bestemmingsplan tot aan omgevingsvergunning, de keuze voor de treden op de participatieladder niet zijn veranderd. Dit zou kunnen betekenen dat weerstand geen invloed heeft op gemaakte (bestuurlijke) principes die maatschappelijk gevoelig liggen. Dit zou ook kunnen betekenen dat deze besluiten niet worden overgedragen aan burgers.

Uit de theorie van Edelenbos et.al (2001) blijkt dat niet alle kenmerken, bijvoorbeeld *openheid*, van interactieve beleidsvormingen terugkomen in de praktijk of gebrekkig terugkomen. Gemeenten zijn terughoudend bij ‘principiële besluiten’ en dragen de bevoegdheid van belangrijke zaken niet gauw over aan burgers. Dit betekent concreet dat de gemeenten niet verder gaan dan de treden adviseren en raadplegen, waardoor de invloedsmogelijkheden van burgers beperkt blijven. Deze theorie wordt in dit onderzoek bevestigd, blijkende uit de interviews met ambtenaren van de gemeenten Zaanstad en Leiden en officiële documenten (zie: interviewresultaten). Het effect, zoals bevestigd in het interview met de weerstandbieder in Leiden, is dat het gevoel bij burgers heerst dat hun zorgen niet serieus worden genomen en zich ongehoord voelen. Dit betekent voor de gemeenten dat indien zij interactieve beleidsvorming willen toepassen, waar uiteindelijk meer draagvlak uit zou moeten ontstaan, ook moeten voldoen aan de kenmerken waarin iedere belanghebbende beschikt over evenveel informatie en meer invloed kan uitoefenen.

Maatschappelijke weerstand

Een tweede is de theorie over maatschappelijke weerstand van Van der Valk (2016) en de theorie van Verhoeven (2009). In de theorie van Van der Valk (2016) wordt onderzocht wat voor illegale vormen van weerstand er werd geboden bij enkele moskeeën in Nederland. Daarin werd ook de rol van communicatie belicht om weerstand te verminderen. Het doel van dit kwalitatief onderzoek was om inzicht te geven in waarom sommige moskeeën wel en sommigen geen last hebben van incidenten.

Daarbij werd ook gekeken naar maatschappelijke risico- en beschermingsfactoren. De theorie van Verhoeven (2009) geeft inzicht hoe weerstand bij een maatschappelijk gevoelig thema zich ontwikkelt in diverse vormen van weerstand. Ondanks dat de theorie van Van der Valk en Verhoeven niet geheel aansluit op dit onderzoek, kan er alsnog een hypothese en daarop een conclusie over maatschappelijke weerstand beschreven worden. Dit onderzoek heeft het resultaat van het onderzoek van Van der Valk (2016) bevestigd wat betreft communicatie rondom de bouw van de moskee en de rol van de gemeente daarin om escalatie van weerstand te voorkomen. Dit blijkt vooral uit de casus van Zoetermeer. In deze casus zijn twee fasen beschreven waarin fase 1 beperkt werd gecommuniceerd met de buurtbewoners maar in fase 2 alle ontwikkelingen/mijlpalen direct werden gecommuniceerd met de buurtbewoners. Dit droeg bij aan een vreedzamer proces in de tweede fase.

Dit onderzoek heeft ook bijgedragen aan het onderzoek van Verhoeven (2009) dat moskeeën ook te maken hebben met vrijwel dezelfde vormen van weerstand en beweegredenen van weerstand als andere maatschappelijk gevoelige thema's, zoals de gemeentelijke herindeling. In dit onderzoek wordt bevestigd dat, indien het gevoel heerst bij burgers dat zij geen inspraak hebben op ingrijpende veranderingen waar weinig draagvlak voor is, zij over kunnen gaan tot een opeenvolging van (illegale) vormen van weerstand. Dit blijkt vooral uit de nieuwsberichten verschenen in zowel lokale als nationale media. Uit het interview met de weerstandbieder blijkt ook dat groeperingen, met name extreemrechts, bereid waren om het niveau van weerstand op te schalen. Dit heeft ook plaatsgevonden na de bouwfase van de moskee.

Ook wordt de beweegreden van de vormen van weerstand bevestigd in dit onderzoek. Uit het onderzoek van Verhoeven (2009) blijkt dat voornamelijk 'ondemocratische procedures' en 'onduidelijkheid rondom de plannen' de aanleiding vormde voor de geboden weerstand. Dit blijkt vooral uit het interview met de moskeebestuurder in Zaanstad waarin de statuten halverwege het proces zijn aangepast van cultureel centrum naar moskee. Dit zorgde voor onduidelijkheid en vraagtekens bij de burgers. Ondemocratische procedures in gemeente Zoetermeer heeft ertoe geleid dat een klacht tegen de gemeente is ingediend en is behandeld door de nationale ombudsman waarin de klacht tegen de gemeente gegrond is verklaard. De gemeente is tekortgeschoten in het participatieproces, ofwel de burgers zijn onvoldoende betrokken in het proces. Uit de theorie van Verhoeven (2009) blijkt ook dat hoe verontwaardigder en bozer de burgers, des te meer verschillende vormen van weerstand door hen worden ontplooid om hun onvrede kenbaar te maken. Dit komt wederom terug in alle drie de casussen waarin de vormen van weerstand worden opgeschaald naarmate het gevoel heerst dat er niet naar de burgers wordt geluisterd. Het is duidelijk te zien dat weerstand tegen de komst van de onderzochte moskeeën kleinschalig begint, bijvoorbeeld met een zienswijze of een klachtbrief, en opschaaft naar petitie, onrustige informatieavonden, negatieve uitingen op social media en andere vormen van illegale weerstand.

Discussie en aanbevelingen

Voor dit onderzoek zijn er discussiepunten die hieronder worden opgesomd:

Koppeling interviewvragen aan variabelen/indicatoren

Interviewvragen zijn in dit onderzoek niet direct gekoppeld aan de variabelen, maar algemeen geformuleerd. Het doel was om een beeld te schetsen over de verschillende vormen van weerstand en de keuze voor de participatieladder. Dit doet echter niet af aan de interne validiteit. Immers, er is vanuit verschillende invalshoeken informatie verkregen, waaronder interviews, om de informatie te verifiëren. De aanbeveling zou zijn om de variabelen en indicatoren wel per vraag te stellen aan de geïnterviewde personen om zodanig de interne validiteit te verhogen.

Interviews

In dit onderzoek is getracht om zoveel mogelijk partijen te interviewen om een zo compleet mogelijk beeld te verkrijgen van de werkelijkheid. Er is geprobeerd om vanuit elke gemeente een wethouder/projectleider, het moskeebestuur en een (lokale) weerstandbieder te interviewen. Dit is op zekere hoogte ook gelukt. Alle gemeenten zijn benaderd en waren ook bereid om een interview af te geven. Het feit dat bij sommige moskeeën de bouw lang heeft geduurd en ondertussen medewerkers/wethouders zijn vertrokken, heeft bij de gemeenten geleid tot een zoektocht naar ambtenaren die thuis waren in het dossier. De bereidheid bij de geselecteerde moskeeën was minder dan bij de gemeenten. Er is, ondanks alle pogingen, slechts een moskeebestuurder bereid gevonden om het interview af te geven. Hetzelfde gold voor de weerstandbieder. Ook bij deze groep was het lastig om een respons te krijgen voor het interview. Een aanbeveling zou zijn om het onderzoek in meerdere steden uit te voeren waarin alle bestuurders en weerstandbieders worden meegenomen voor een zo compleet mogelijk beeld.

Voordelen van interactieve beleidsvorming

In het theoretisch kader zijn er een aantal voordelen van interactieve beleidsvorming opgesomd. Vanwege het geringe aantal weerstandbieders die bereid waren voor een interview, is het niet mogelijk om voldoende data te verzamelen om te concluderen hoe zij interactieve beleidsvorming hebben ervaren. De aanbeveling is om belanghebbenden/weerstandbieders te interviewen hoe het proces van beleidsvorming op maatschappelijk gevoelige thema's, worden ervaren.

Mijn rol bij het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO)

Sinds twee jaar fungeer ik als bestuurder bij het CMO, dat als inspraakorgaan dient tussen de overheid en moskeeën in Nederland. Via deze organisatie is het bestuur sparringpartner voor wet- en regelgeving en beleid omtrent moskeeën in Nederland. Door deze functie en mijn betrokkenheid bij moskeeën in

Nederland kan het zijn dat mijn onderzoeksbril onbewust gekleurd is. Mijn aanbeveling zou zijn om dit onderzoeksresultaat te toetsen met de randvoorwaarde dat het beleid en/of wet- en regelgeving niet verandert (voorbeeld van verandering in de toekomst: Omgevingswet 2021)

Het is daarnaast zeer nuttig om te onderzoeken waar de grens voor de gemeenten ligt welke besluiten principieel zijn en welke niet. Met andere woorden, welke besluiten of beleid laten ze wel over aan burgers, en in welke mate, en welke niet. Hieruit kan een participatiematrix uit voortvloeien, op basis van de participatieladder, met aan de ene as de gevoeligheid van beleid en aan de andere as de keuze voor de trede van de participatieladder. Dit zal bijdragen aan het in kaart brengen van de gevoeligheid van een dossier/project waarbij helder wordt voor zowel de gemeente als burgers over welke thema's zij elkaar (deels) kunnen aanvullen en waar niet. Ook kan deze matrix bijdragen aan een maatschappelijke discussie waarin eventueel meer beleidsvormen in samenspraak gevormd kunnen worden om de legitimiteit van de gemeente te versterken.

Bibliografie

- Aan de slag met de omgevingswet. (2018, december 26). *Uitgangspunten en doel van de wet*. Opgehaald van Aan de slag met de omgevingswet:
<https://aandeslagmetdeomgevingswet.nl/omgevingswet/uitgangspunten-doel/>
- AD. (2011, december 9). Moskeemars verboden. *AD*.
- AD. (2012, april 3). *Al 300 bezwaarschriften moskee*. Opgehaald van AD:
<https://sipzoetermeer.files.wordpress.com/2012/04/ad-03-04-2012.jpg>
- AD. (2012, maart 9). *Geen geld voor moskee*. Opgehaald van AD:
<https://sipzoetermeer.files.wordpress.com/2012/03/ad-9-3-2012.jpg>
- AD. (2018, juni 5). Moskee geeft inzicht in financiering bouw. *AD*, pp.
<https://www.ad.nl/zoetermeer/moskee-geeft-inzicht-in-financiering-bouw~acacca55/>.
- AD Haagsche Courant. (2012, februari 21). Uitstel moskee dreigt. *AD Haagsche Courant*, pp.
<https://sipzoetermeer.files.wordpress.com/2012/02/ad-21-02-2012.png>.
- Al Hijra. (2015). *Geschiedenis Alhijra*. Opgehaald van Al Hijra: <http://www.alhijra.nl/over-alhijra-2/wie-zijn-wij/>
- ANP. (2001, april 11). *Verslag - Gemeentelijke herindeling van Den Haag en omgeving*. Opgehaald van ANP: <https://www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/j9vvij5epmj1ey0/vi3aiolg1btt>
- Arnstein, S. (1971). *Eight rungs on the ladder of citizen participation*. New York: Praeger Publishers.
- Assendelft bouw moskee - Neutrale info. (2018, juni 13). *Assendelft bouw moskee - Neutrale info*. Opgehaald van Facebook:
https://www.facebook.com/pg/assendelftmoskee/ads/?ref=page_internal
- bestemmingsplan.nl. (2010). *Procedure bestemmingsplan*. Opgehaald van bestemmingsplan.nl:
https://www.bestemmingsplan.nl/Bestemmingsplan/Procedure_bestemmingsplan.html
- Bestemmingsplan.nl. (2010). *Verplichting omgevingsvergunning*. Opgehaald van Bestemmingsplan.nl:
https://www.bestemmingsplan.nl/Omgevingsvergunning/Verplichting_omgevingsvergunning.html
- Boedeltje, M. (2004, mei 27). *Draagvlak nader bekeken*. Opgehaald van Decentraal Bestuur:
<https://www.decentraalbestuur.nl/phocadownload/userupload/Workshop2004/doc1.pdf>
- Bryman, A. (2008). *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Bureau Verkuylen. (2018). *HOE VERLOOPT DE PROCEDURE VAN EEN BESTEMMINGSPLAN?* Opgehaald van Bureau Verkuylen: <https://www.bureauverkuylen.nl/ruimtelijke-ordering/bestemmingsplan-wijzigen/hoe-verloopt-de-procedure-van-een-bestemmingsplan/>
- De Nationale Ombudsman. (2013). *Rapport: informeren of meebeslissen*. Den Haag: De Nationale Ombudsman.

- De Orkaan. (2015, maart 12). *Ar-Rahma moskee Saendelft gepland aan Rode Ring*. Opgehaald van De Orkaan: <https://www.deorkaan.nl/ar-rahma-moskee-saendelft-gepland-aan-rode-ring/>
- De Orkaan. (2015, maart 13). *Fundamentalistische imam Tarik Ibn Ali zamelt geld in voor moskee Saendelft*. Opgehaald van De Orkaan: <https://www.deorkaan.nl/fundamentalistische-imam-tarik-ibn-ali-zamelt-geld-in-voor-moskee-saendelft/>
- De Orkaan. (2015, maart 13). *Petitie tegen moskee Saendelft, maar hoe groot is moskee eigenlijk?* Opgehaald van De Orkaan: <https://www.deorkaan.nl/petitie-tegen-moskee-saendelft-maar-hoe-groot-is-moskee-eigenlijk/>
- De Orkaan. (2015, april 13). *Veel emoties rond Saendelft-moskee – 14 april vergadering Wijkoverleg*. Opgehaald van De Orkaan: <https://www.deorkaan.nl/veel-emoties-rond-saendelft-moskee-14-april-vergadering-wijkoverleg/>
- De Orkaan. (2017, oktober 4). *Moskee Saendelft niet van de baan – UPDATE*. Opgehaald van De Orkaan: <https://www.deorkaan.nl/moskee-saendelft-niet-van-de-baan/>
- De Orkaan. (2018, september 21). *Bibob onderzoek: positief advies voor bouw Moskee Assendelft*. Opgehaald van De Orkaan: <https://www.deorkaan.nl/bibob-onderzoek-positief-advies-voor-bouw-moskee-assendelft/>
- De Orkaan. (2018, juni 6). *Rechts in Verzet tegen moskee Assendelft*. Opgehaald van De Orkaan: <https://www.deorkaan.nl/rechts-verzet-tegen-moskee-assendelft/>
- De Orkaan. (2018, mei 29). *Saendelft praat met moskee (voorzichtig)*. Opgehaald van De Orkaan: <https://www.deorkaan.nl/saendelft-praat-met-moskee-voorzichtig/>
- Dichtbij.nl. (2012, april 16). *College B&W Zoetermeer aangeklaagd*. Opgehaald van Dichtbij.nl: <https://www.dichtbij.nl/2321410/college-bw-zoetermeer-aangeklaagd>
- Dit is Assendelft. (2018, augustus 21). *Komst moskee Assendelft stuit op verzet*. Opgehaald van Dit is Assendelft: <http://www.ditisassendelft.nl/2018/08/21/komst-moskee-assendelft-stuit-op-verzet/>
- Edelenbos, J., Teisman, G., & Reuding, M. (2001). *Interactieve beleidsvorming als sturingsopgave*. Den Haag: InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster.
- Facebook. (2015, april 14). *Assendelft bouw Moskee ?* Opgehaald van Facebook: <https://www.facebook.com/Assendelft-bouw-Moskee--670208266438699/>
- Gemeente Leiden. (2010). Raadsbesluit. *RAADSVoorstel 10.0002* (p. 2). Gemeente Leiden: Gemeente Leiden.
- Gemeente Leiden. (2011). *Raadsvoorstel 11.0092*. Leiden: Gemeente Leiden.
- Gemeente Waalre. (2005, oktober 10). *Handreiking interactieve beleidsvorming en profilering gemeenteraad*. Opgehaald van Gemeente Waalre: <https://www.waalre.nl/data/downloadables/4/7/handreiking-interactieve-beleidsontwikkeling-en-profilering-gemeenteraad.pdf>

- Gemeente Zaanstad. (2018, december 17). *Antwoorden op de meest gestelde vragen*. Opgehaald van Gemeente Zaanstad: <https://www.zaanstad.nl/mozard/document/docnr/4876073/bijlage%20-%20overzicht%20mogelijke%20vragen%20en%20antwoorden>
- Gemeente Zoetermeer. (2010). *Bestemmingsplan Seghwaert 2006*. Opgehaald van Gemeente Zoetermeer: http://ro.zoetermeer.eu/plannen/NL.IMRO.06370000BP0526seghwaert-/NL.IMRO.06370000BP0526seghwaert-/t_NL.IMRO.06370000BP0526seghwaert-.pdf
- Gemeente Zoetermeer. (2013, mei 13). *Stand van zaken moskee/mogelijk nieuwe locatie*. Opgehaald van Gemeente Zoetermeer: <file:///C:/Users/omer/Downloads/20130514%20Memo%20raad,%20stand%20van%20zaken%20moskee.pdf>
- Gemeente Zoetermeer. (2014, februar 7). *Ontwikkeling Olaf Palmelaan*. Opgehaald van Gemeente Zoetermeer: <file:///C:/Users/omer/Downloads/20140206%20Ontwikkeling%20Olof%20Palmelaan.pdf>
- Gemeente Zoetermeer. (2014, februari 7). *Ontwikkeling Olaf Palmelaan*. Opgehaald van Gemeente Zoetermeer: [file:///C:/Users/omer/Downloads/20140206%20Ontwikkeling%20Olof%20Palmelaan%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/omer/Downloads/20140206%20Ontwikkeling%20Olof%20Palmelaan%20(1).pdf)
- Gemeente Zoetermeer. (2018, december 4). *B&W voorstel: Bestemmingsplan Islamitisch Cultureel Centrum*. Opgehaald van Gemeente Zoetermeer: <file:///C:/Users/omer/Downloads/20181204%20Collegebesluit%20bestemmingsplan%20Islamitisch%20Cultureel%20Centrum.pdf>
- Gemeente Zoetermeer. (2018, april 12). *Verslag Bijeenkomst moskee Olof Palmelaan*. Opgehaald van Gemeente Zoetermeer: [file:///C:/Users/omer/Downloads/Verslag%20inloopbijeenkomst%2012%20april%202018%20ICZ-gemeente%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/omer/Downloads/Verslag%20inloopbijeenkomst%2012%20april%202018%20ICZ-gemeente%20(1).pdf)
- Haagwegkwartier. (2011, december 11). *Kort nieuws: bestemmingsplan Haagwegkwartier Noordwest*. Opgehaald van Haagwegkwartier: http://www.haagwegkwartier.nl/blog/nieuws/nieuws_van_de_gemeente/kort-nieuws-42/
- Haagwegkwartier. (2011, april 23). *Ontwerpbestemmingsplan Haagwegkwartier Noordwest*. Opgehaald van Haagwegkwartier: <http://www.haagwegkwartier.nl/blog/nieuws/belangenvereniging/ontwerpbestemmingsplan-haagwegkwartier-noordwest/>
- ICC Arrahma. (2018). *Doelstelling*. Opgehaald van ICC Arrahma: <http://iccarrahma.nl/doelstelling/>
- ICC Arrahma. (2018). *Missie Arrahma*. Opgehaald van ICC Arrahma: <http://iccarrahma.nl/>
- Landman, N., & Wessels, W. (2006). The Visibility of Mosques in Dutch Towns. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1125-1140.
- Leefbaar Leiden. (2012, december 3). *Schriftelijke vragen inzake moskee of Islamitisch centrum*. Opgehaald van Leefbaar Leiden: <http://leefbaarleiden.nl/nieuws/10010/schriftelijke-vragen-inzake-moskee-of-islamitisch-centrum.html>

- Leiden Staat op. (2014, februari 6). *Facebook*. Opgehaald van Leiden Staat Op:
<https://www.facebook.com/Leidenstaatop/>
- NOS. (2015, mei 12). *Groeiende verzet tegen nieuwe moskeeën*. Opgehaald van NOS:
<https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2035326-groeiend-verzet-tegen-nieuwe-moskeeën.html>
- Ondernemersplein. (2018, 12 20). *Integriteitsonderzoek (Wet Bibob)*. Opgehaald van Ondernemersplein:
https://www.ondernemersplein.nl/regel/integriteitscreening-wet-bibob/?gclid=EAIaIQobChMI8MzDv6jI3wIV0ud3Ch3l1QveEAAYAiAAEgK1WPD_BwE
- Overheid.nl. (2011, oktober 14). *Antwoord van minister Donner (Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties) (ontvangen 14 oktober 2011)*. Opgehaald van Overheid.nl:
<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-tk-20112012-653.html>
- Polderislam. (2015). *"Er zijn straks meer moskeeën dan kerken"*. Opgehaald van Polderislam:
<http://polderislam.nl/factchecker/er-zijn-straks-meer-moskeen-dan-kerken>
- Pröpper, I., & Steenbeek, D. (1998). Interactieve beleidsvoering: typering, ervaringen en dilemma's, in: Bestuurskunde.
- Pröpper, I., & Steenbeek, D. (1999). *De aanpak van interactief beleid*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- PVV Noord-Holland. (2015, april 10). *PVV Noord-Holland*. Opgehaald van Twitter:
<https://twitter.com/PVVNH>
- Raad van State. (2010, juni 16). *Uitspraak 200906990/1/R1*. Opgehaald van Raad van State:
http://ro.zoetermeer.eu/plannen/NL.IMRO.06370000BP0526seghwaert-/NL.IMRO.06370000BP0526seghwaert-/t_NL.IMRO.06370000BP0526seghwaert-.pdf
- Raad van State. (2013, januari 31). *Uitspraak 201203238/1/R4*. Opgehaald van Raad van State:
<https://www.raadvanstate.nl/uitspraken/zoeken-in-uitspraken/tekst-uitspraak.html?id=72421>
- Rijksoverheid. (2019, januari 11). *Burgerparticipatie*. Opgehaald van Rijksoverheid:
<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/burgerschap/burgerparticipatie>
- Rijnja, G. (2012). *Genieten van weerstand*. Den Haag.
- RLI. (2001, maart). *De natuur van het draagvlak*. Opgehaald van RLI:
<https://www.rli.nl/sites/default/files/natuurdraagvlak3-2001advies.pdf>
- SBS6 (Regisseur). (2014). *Hart van Nederland - Moskee ter Haarkade* [Film].
- SCP. (2015). *Meer democratie, minder politiek?* Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- SIPZoetermeer. (2012, maart 27). *Betreft: formele klacht betreffende onbehoorlijk bestuur met betrekking tot de gehele gang van zaken rond de komst van de moskee aan de Roggeakker*. Opgehaald van SIPZoetermeer: <https://sipzoetermeer.files.wordpress.com/2012/05/klacht-onbehoorlijk-bestuur-sip.pdf>
- Sleutelstad. (2014, juni 20). *Eerste paal Al Hijra moskee geslagen*. Opgehaald van Sleutelstad:
<https://sleutelstad.nl/2014/06/20/eerste-paal-al-hijra-moskee-geslagen/>

- Sleutelstad. (2014, juli 11). *Kort geding Al Hijra moskee*. Opgehaald van Sleutelstad:
<https://sleutelstad.nl/2014/07/11/kort-geding-al-hijra-moskee/>
- Sleutelstad. (2014, juli 22). *Omwonenden moskee verliezen kort geding*. Opgehaald van Sleutelstad:
<https://sleutelstad.nl/2014/07/22/omwonenden-moskee-verliezen-kort-geding/>
- Sleutelstad. (2018, november 24). *Zoekresultaten: Moskee*. Opgehaald van Sleutelstad:
<https://sleutelstad.nl/page/1/?s=moskee>
- Sleutelstad.nl. (2012, januari 31). *Gemeenteraad zegt ja tegen moskee Leiden Zuid-West*. Opgehaald van Sleutelstad.nl: <https://sleutelstad.nl/2012/01/31/gemeenteraad-zegt-ja-tegen-moskee-leiden-zuid-west/>
- Sleutelstad.nl. (2014, februari 6). *Sleutelstad.nl*. Opgehaald van Weerstand tegen bouw moskee groeit:
<https://sleutelstad.nl/2014/02/06/weerstand-tegen-bouw-moskee-groeit/>
- Sociaal Cultureel Planbureau. (2009). *continu onderzoek burgerperspectieven*. Den Haag: SCP.
- Stichting ICZ. (2018). *Nieuwbouw Moskee*. Opgehaald van Stichting ICZ:
<https://www.stichtingicz.nl/nieuwbouw/>
- Tiemeijer, T. (2010). *Hoe mensen keuzes maken*. Amsterdam University Press: WRR.
- Top Onderzoek. (2017, 07 31). *aantal inwoners*. Opgehaald van Top Onderzoek:
<https://toponderzoek.nl/2017/07/31/aantal-inwoners/>
- Trouw. (2015, juli 10). *Moskeebouw gaat almaar stroever*. Opgehaald van Trouw:
<https://www.trouw.nl/home/moskeebouw-gaat-almaar-stroever~a8bcfc3b/>
- Van der Valk, I. (2016). *Incidenten bij moskeeën: risico en bescherming*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Van Dijk, H., & Coffé, H. (2011). Meer of minder directe democratie? De houding van de burgers tegenover verschillende politieke besluitvormingsprocessen. *Amsterdam University Press*, 203-226.
- Van Oordt, R. (2015, juli 11). Afbazen moskeebouw: trend of incident? . *Republiek Allochtone*.
- Verhoeven, I. (2009). Politieke mobilisatie tegen de gemeentelijke herindeling van Den Haag en omgeving. *Amsterdam University Press*, 203-220.
- VVD Zaanstad. (2017, december 22). *Schriftelijke vragen aangaande het initiatief van ICC*. Opgehaald van VVD Zaanstad:
<https://zaanstad.vvd.nl/uploaded/zaanstad.vvd.nl/files/5a3d27b390086/20171221-artikel-51-aanvullende-vragen-icc-saendelft.pdf>
- Wageningen Universiteit. (2014). *Burgerparticipatie en Maatschappelijk initiatief*. Wageningen: Alterra. Opgehaald van Researchgate:
https://www.researchgate.net/profile/Martijn_Duineveld/publication/283404100_Burgers_en_hun_Landschap_burgerparticipatie_en_maatschappelijk_initiatief/links/564f01b308ae1ef9296e1340/Burgers-en-hun-Landschap-burgerparticipatie-en-maatschappelijk-initiatief

West, O. (Regisseur). (2011). *Verzet tegen Moskee in Seghwaert* [Film].

Zaanstad. (2018, mei 15). *Persbericht Gemeente verkoopt grond aan Stichting ArRhama/Kleurrijk*.
Opgehaald van Zaanstad: <https://www.zaanstad.nl/mozard/document/docnr/4778170/15-05-2018%20Gemeente%20verkoopt%20grond%20aan%20Stichting%20Ar-Rhama%20en%20Kleurrijk>

Zaanstad. (2018, oktober 11). *Verlenen omgevingsvergunning voor bouw moskee met uitrit nabij Rode Ring*. Opgehaald van Zaanstad:
<https://zaanstad.raadsinformatie.nl/document/6914749/1/Verlenen%20omgevingsvergunning%20voor%20bouw%20moskee%20met%20uitrit%20nabij%20Rode%20Ring%20en%20Omweg%20te%20Assendelft>

Zoetermeer Nieuws. (2012, februari 21). *College verleent omgevingsvergunning voor bouw moskee, Koopovereenkomst grond getekend!* Opgehaald van Zoetermeer Nieuws:
<http://www.zoetermeernieuws.nl/2012/02/college-verleent-omgevingsvergunning.html>

Zoetermeer Nieuws. (2012, juni 7). *Moskee in Seghwaert onzeker, gemeente in de fout met afgifte vergunning*. Opgehaald van Zoetermeer Nieuws:
<http://www.zoetermeernieuws.nl/2012/06/moskee-in-seghwaert-onzeker-gemeente-in.html>

